

“YARGI BAĞIMSIZLIĞI”NIN TANZİMAT FERMANI’NDAN 1924 ANAYASASI’NA KADARKİ GELİŞİMİ HAKKINDA MUKAYESELİ BİR İNCELEME

A Comparative Study on the Development of "Judicial Independence" from the Edict Of Tanzimat to the Constitution of 1924

Mücahit CEYLAN*

Öz: Yargı bağımsızlığı, hukuk devletin en önemli unsurlarından biridir. Devletin üç ana erkenden biri olan yargının her türlü etkiden uzak olarak faaliyet göstermesi sağlıklı bir cemiyetin gereğidir. İslam hukukunda da hâkimlerin vazifesine müdahale edilemeyeceği esası benimsenmiştir. Bu ehemmiyetine binaen yargı bağımsızlığı konusunda Türk hukuk tarihi boyunca birçok düzenleme yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nde Sened-i İttifak’tan bu yana anayasal ve yasal düzeyde, yargı mensuplarının tahsili, seçilmesi, görev yerlerine atanması, yer değiştirmesi, terfili, özlük hakları, disiplinsizlik ve suç işleme durumunda soruşturma usulü konularında birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. Aynı şekilde yargı organlarının yapısı ve çalışma usulleri de ihtiyaçlar doğrultusunda sık sık değiştirilmiştir. Devletin yargı sistemindeki çok başlılık yapılan müdahalelerle daha da artmıştır. İlkenin uygulanma şekli tarihi süreçte doğrusal bir seyir izlememiş, bilakis yapılan düzenlemelerin bir kısmı yargı bağımsızlığını güçlendirirken bir kısmı aksi yönde olmuştur. Çalışmada; kronolojik bir şekilde Tanzimat öncesi dönem, Tanzimat Fermanı, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, 1921 Anayasası ve 1924 Anayasası arasındaki dönemler düzenleyici metinlerden hareketle mukayeseli olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Mahkeme, Yargı, Hâkim, Yargı Bağımsızlığı

Abstract: Judicial independence is one of the most important elements of the rule of law. It is a requirement of a healthy society that the judiciary, one of the three main powers of the state, operates free from all kinds of influence. In Islamic law, the principle that judges cannot be interfered with their duties has been adopted. Due to this importance, many regulations have been made regarding the independence of the judiciary throughout the history of Turkish law. Since the Act of Alliance in the Ottoman Empire, many regulations have been implemented at the constitutional and legal level regarding the recruitment, selection, appointment, relocation, promotion, personnel rights, investigation procedure in cases of indiscipline and crime of members of the judiciary. Likewise, the structure and working procedures of judicial bodies have been frequently changed in line with needs. The multi-headedness in the state's judicial system has further increased with the interventions. The way the principle has been implemented has not followed a linear course throughout history; on the contrary, some of the regulations have strengthened the independence of the judiciary, while some have been in the opposite direction. In this study, the pre-Tanzimat period, the Tanzimat Edict, the periods between the 1876 Constitution, the 1921 Constitution and the 1924 Constitution were examined comparatively in a chronological manner, based on regulatory texts.

Keywords: Tanzimat, Court, Judiciary, Judge,

* Hâkim, Bozüyük Adliyesi; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, law.mucahit@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8184-5499

Makale Geliş Tarihi: 29.01.2025, Makale Kabul Tarihi: 11.08.2025

GİRİŞ

İnsanlar arasında ortaya çıkan meseleleri vicdana ve hakkaniyete uygun bir şekilde çözümlemek ve adil bir toplum düzeni sağlamak idealinin müşahhas ifadesi olan hukuk devleti kavramı bünyesinde birçok ilkeyi barındırmaktadır. Bunlardan biri olan yargı bağımsızlığı ilkesi kuvvetler ayrılığı prensibi ile ilişkili olarak hukuk devletinin korunması ve işleminde hayati önemi taşımaktadır. Zira pratik hayatta karşılığı olmayan bir kurallar manzumesinin hukuk olarak adlandırılmasına imkân yoktur. Bu karşılık da hukuk düzenindeki normların uygulayıcılar tarafından önlerine gelen uyuşmazlıklara tatbik edilip, adalete uygun bir karar verilmesiyle ortaya çıkacağından; yargı organının her türlü tesirden uzak kalarak; yalnızca hukuk kuralları, hakkaniyet, adalet ve vicdana göre kararlar verebilmesi tam bir yargı bağımsızlığının sağlanması ile mümkündür. Konunun önemine binaen Türk-İslam hukuk tarihinde geçmişten günümüze dek birçok düzenleme yapılmış, ilke hakkında bol miktarda akademik çalışma yayımlanmıştır. 23.01.2025 tarihinde Adalet Bakanlığı'nın resmî web sitesinden ilan edilen ve 2025-2029 yıllarını kapsayan “Yargı Reformu Strateji Belgesi”nde de ayrı bir tema olarak yer alan “yargı bağımsızlığı” konusu güncelliğini ve bahsedilen önemini hâlen korumaktadır.

Makalede; İslam ve Osmanlı hukukunda mahkemelerin teşkilatı ana hatlarıyla aktarılıp, “*yargı bağımsızlığı*”nın Tanzimat Fermanı'ndan 1924 Anayasası'na kadarki süreçteki gelişimi, kronolojik olarak tarihi süreçteki önemli metinler incelenip kıyaslanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada literatür taraması yöntem olarak benimsenmiş, ilkenin dönemler itibariyle içerdiği konular Anayasa, kanun, kararname, nizamname, talimat gibi düzenleyici metinlerden hareketle bölümler hâlinde incelenmiştir. Bu minvalde, Türk-İslam hukuk tarihinde yargı bağımsızlığının gelişiminin genel bir görünümü aktarılırken, 19. ve 20. asırlarda ülkemizde yargı bağımsızlığının tarihi seyrinin temel hukuki düzenlemelerden takip edilerek hukuk tarihi araştırmacılarına ve konuya ilgi duyan hâkimlik mesleği mensuplarına yardımcı olmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda; kronolojik sıra ile verilen metinlerde konuyla ilgili hükümler derlenerek transkripte edilmiş, metnin hemen arkasında veya başlığın son kısmında değerlendirmeler yapılmış ve bazı hususlarda yargı sistemindeki güncel hukuki durum ilgili dipnotlarda açıklanmıştır. Çalışmada kronolojik metin karşılaştırılması usulü takip edildiğinden zorunlu olan kısımlar haricinde tarihi olay ve kişilerin kritiğine girilmemiştir. Yargı bağımsızlığı konusu kapsam itibariyle geniş olup, diğer devletlerde ve farklı tarihlerde ne şekilde düzenlendiği ve uygulandığı hususları bu makalenin araştırma konusu dışındadır.

İşbu çalışmada, Türk-İslam hukuk tarihinin Tanzimat Fermanı'ndan 1924 Anayasası'na kadar olan döneminde yargı bağımsızlığı kapsamında; kadıların çalışma şekli, mesleğe girmeyi talep edenlerin ve yargı mensuplarının taşınması gereken özellikler, hâkimlerin atama, tayin, terfi, disiplin işleri ve görev süreleri gibi başlıklar makalenin hacminin elverdiği ölçüde incelenecektir. Çalışmada konunun anlaşılabilmesine yardımcı olmak amacıyla, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığı kavramları açıklandıktan sonra; İslam hukuk tarihinde ve Tanzimat Fermanı öncesi Osmanlı Devleti'nde yargı

bağımsızlığı –kısaca- ele alınacaktır. Çalışmanın odak noktası Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunda yargı bağımsızlığı olduğundan bu dönemde yapılan düzenlemeler detaylı olarak açıklanacaktır.

Hukuk devletinin ilkelerinden biri olan, yargı bağımsızlığının gelişimini ele almadan önce hukuk devletinin genel bir izahını yapmak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

I. HUKUK DEVLETİ KAVRAMI

Hukuk devleti (*rule of law*) veya “hukuk çerçevesinde yönetim” (*government under law*) mana itibarıyla hukuka dayalı ve hukuk sayesinde var olan devlet demektir. Bu ilke yahut ideal, devletin hukuk çerçevesinde hareket etmesini ve yönetimde keyfiliğin yerine kuralların hâkim olmasını gerektirir.¹ Hukuk devletinin farklı tanımları olmakla birlikte bir AYM kararında şöyle açıklanmıştır: “*Hukuk devleti, her eylem ve işlemi hukuka uygun, insan haklarına saygı gösteren, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu gerçekleştirerek sürdüren, anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, anayasaya ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayıp yargı denetimine açık olan devlettir.*”²

Hukuk devleti kavramının kökenini antik çağa kadar götürmek mümkün ise de bu kavram bugünkü anlamıyla liberalizm etkisindeki anayasacılık faaliyetlerinin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle aydınlanma düşüncesinin etkisi ile yayılan bireyselleşme, özgürlük ve eşitlik arayışları sonucu devlet kudretinin temel hak ve özgürlükler karşısında sınırlandırılarak keyfiliğin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.³

Türkiye açısından hukuk devletinin gelişimi sürecine bakıldığında, devletin temel niteliği olarak sayıldığı günden bu yana hukuk devleti ilkesinin, anayasalarda bir tanımının yapılmadığı müşahade edilmektedir. Türkiye’de bir ilke olarak “*hukuk devleti*” kavramına ilk defa 1961 Anayasasında yer verilmiş ise de bu kavramın düzenleyici metinlerde yer alması Osmanlı Devleti’ne kadar uzanmaktadır. İlkenin belirli bir isimle adlandırılmaması onun bilinmediği veya bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim

¹ Kavramın içeriği üzerine felsefi tartışmalar için bkz. Sururi Aktaş, “Hukuk Devleti İdealine Felsefi Bir Bakış”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 5, Sayı 2020/1, s.3

² Bkz. Anayasa Mahkemesi’nin 2024/89 E., 2024/148 K., sayılı kararı, çevrimiçi erişim: <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/DilekcePDF/2024-148-nrmd.pdf>, e.t:10.09.2025

³ Hukuk devleti kavramı 18.yüzyılın sonlarından itibaren Alman liberalizminin ilk temsilcileri J.W.Placidius, Adam Müller ve R.Von Mohl’un eserlerinde görülmektedir. Bununla birlikte “hukuk devleti” anlamında “*rechtsstaat*” deyimini ilk kez Almanya’da 1860’lı yıllarda Bahr ve Gneist adlı iki hukukçu tarafından “idari işlemlerin yargısal denetimine olanak sağlaması” anlamında kullanılmıştır. Bu kavram doktrinde Fransa’da kabul gören “yasallık” (*principe de legalite*) ilkesinin Almanya’daki yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Yılmaz Aliefendioğlu, “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Hukuk Devleti Anlayışı”, *Hukuk Devleti*, Haz. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınevi, İstanbul, 1998, s.89; Ahmet Aktürk, “Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2002, s.10

ilkenin kapsamına giren hususların İslam ve Osmanlı Devleti tarihinde yerine getirildiği birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.⁴ Çalışmada yargı bağımsızlığı özelinde hukuk devleti ilkesi 1924 Anayasası'na kadar uzanan süreçte ele alınacağından; bu başlıkta bu kadar bilgi ile yetinilmiştir.

II. YARGI BAĞIMSIZLIĞI KAVRAMI

Hukuk devletinin özünü oluşturan devletin hukuk ile bağlanması idealine, genel kabul gören görüşe göre devlet organ ve işlevlerinin üç ana erke bölünmesiyle ulaşılabilir. Siyaset bilimi ve kamu hukuku doktrininde “*erkler ayrılığı ilkesi*” diye bilinen bu kuram, Fransız düşünür Montesquieu tarafından ortaya atılmıştır.⁵ Bu kurama göre; devletin üç ana erki olan yasama, yürütme ve yargının, özgür bir hukuk düzeni için birbirinden ayrılması ve yargının yasama ile yürütmeyi denetleyebilmesi gerekmektedir.⁶ “*İktidar, iktidarı durdurur*” kaidesine dayanan bu sistemde bir organ, diğerinin yetkilerinin özüne müdahale edemez. Böylece yetkiler organlar arasında bölüşülerek, devlet karşısında güçsüz konumda olan bireyin devletin ezici gücüne maruz kalmasının önüne geçilmiş olur.

Yasama ve yürütmenin, yargı tarafından denetimi ancak bağımsız ve tarafsız bir yargı sayesinde mümkündür, zira sosyal ve siyasal hakların baş garantörü yargı erkidir.⁷ Bu bağlamda yargının, temel hak ve hürriyetlerin hem koruyucusu hem de teminatı niteliğinde olduğunu söylemek olanaklıdır.⁸ Nitekim “1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin 10. maddesinde, “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme”nin 6.maddesi ile “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin 14. maddesinde adil yargılanma hakkı kapsamında, kişilerin “bağımsız ve tarafsız mahkeme”lerde yargılanma hakkına vurgu yapılmıştır.

Yargı bağımsızlığı, hâkimin, özellikle yasama ve yürütmeden gelebilecek tesirlerden bağımsız olarak, vazifesini sadece hukuka ve vicdani kanaatine göre yerine getirmesi, yargı mercilerinin denetiminin kanunun öngördüğü şekilde gerçekleşmesi; hâkimin taraflar, ilgili kişiler hatta hâkimlerden gelebilecek tesirlere maruz kalmaması, yargı çevresindeki veya

⁴ Mehmet Akif Aydın, Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye'nin Temeli, İSAM Yayınları, Ankara, 2020, s.196; Ronald Jennings, Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, İstanbul, The Isis Press, 1999, s. 276-277

⁵ Kemal Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Ekin Yayınları, Bursa, 2012, s.219

⁶ Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, Çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s.199

⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010, s.71

⁸ Yüksel Koçak, “Türkiye’de Hukuk Devletin Gelişiminde Yargının Yeri”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, v. 9/2 Winter 2014, ss.961-974; Nevin Ünal Özkorkut, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008, s.227 vd.

dışındaki odaklardan gelebilecek tehditlere karşı korunmasını ifade eder.⁹ Bu yönüyle, daha önce benzer uyuşmazlıklarda verilen emsal kararlar da kural olarak hâkimleri bağlamaz, ancak hâkime yol gösterebilir.¹⁰

III. TÜRK-İSLAM HUKUK TARİHİNDE YARGI BAĞIMSIZLIĞININ GELİŞİMİ

Bu başlık altında Türk-İslam hukuk tarihinde yargı bağımsızlığının gelişimi tarihi akışa uygun olarak İslam hukuk tarihinde ve Osmanlı Devleti'nde olmak üzere iki kısımda incelenecektir.

A. İSLAM HUKUK TARİHİNDE GENEL OLARAK YARGI BAĞIMSIZLIĞI

İslam inancında egemenliğin asıl sahibi Allah olarak kabul edildiğinden,¹¹ "Halife", Hz. Peygamber'in halefi olarak devleti yönetir. Halifenin yargı da dâhil olmak üzere birçok yetkiye sahip olduğu bu sistemde, bir kuvvetler ayrılığı anlayışı bulunmamaktadır.¹² Bununla birlikte hukuk devleti ve yargı bağımsızlığına ilişkin bazı özellikler emir suretinde ayetlerde yer almıştır. Kur'an'da adaletle hükmetmeyi¹³ ve hakkı ayakta tutup adil şahitlik yapmayı¹⁴ emreden bu yöndeki ayetlere göre, İslam hukukunda yargı görevlileri adil davranmak kadar önemli olan "adil görünme" konusunda da hassas davranmakla mükelleftirler.

İslam tarihinin başlarında Hz. Peygamber kadılık¹⁵ vazifesini bizzat yerine getirmiş,¹⁶ sonrasında devletin sınırlarının genişlemesi ve Müslüman nüfusun artması üzerine bu vazifeyi ifa edecek kişileri tayin etmiştir. Hz. Ali, Mua'z b. Cebel, Ebu Musa El Eş'ari, Ma'kil b. Yesar ve Ebu Ubeyde b. Cerrah bu dönemde Hz. Peygamber tarafından kadı olarak görevlendirilmiştir. Hz. Ebubekir bu usulü aynen devam ettirirken, Hz. Ömer merkezdeki kadıları

⁹ Diğer tanımlar için bkz. Yavuz Atar, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, Konya, 2009, s.95; Metin Günday, İdare Hukuku, Ankara, 2004, s.46.

¹⁰ Ferman Demirkol, Yargı Bağımsızlığı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1987, s.78. İslam ve Osmanlı hukukunda da aynı husus "*İçtihat içtihat ile nakz olunmaz.*" kaidesiyle belirtilmiştir (Mecelle, 16. madde). Buna göre bir müctehidin kıyasla ulaştığı sonuç, diğer müctehidin kıyasla ulaştığı sonuca üstünlük kazanamaz.

¹¹ Kur'an'da bunu açıkça ifade eden ayetler vardır. Bkz. Bakara Suresi, 107; Maide Suresi, 40; Tevbe Suresi, 116; Yasin Suresi 83. ayetler

¹² Özkorkut, 2008, s. 230

¹³ Nisa Suresi, 58. ayet

¹⁴ Maide Suresi, 8. ayet

¹⁵ Türk-İslam Hukuk tarihinde yargılama yapan mercî için uzun bir süre kullanılan *kadî* kelimesi, "*yerine getirmek, hükmü yerine koymak*" anlamına gelen *kazâ* kelimesinden türetilmiştir ve "*insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişi*"yı ifade eder. Bkz. Fahrettin Atar, "Kadî" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, s.66

¹⁶ Buhari, Ahkâm, 20; Müslim, Akdiye, 4; Hayrettin Karaman, İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.98; Fahrettin Atar, İslam Yargılama Hukukunun Esasları, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013, s.61

kendisi atamış ve diğer bölgelerdeki atama işini ise valilere vermiştir.¹⁷ *Dar'ul kazâ* yani mahkeme için Hz. Osman döneminde yargılama faaliyetinin yürütüleceği özel bir mekân da inşa edilmiştir.¹⁸

Yargının yürütmeden ayrılması ilk kez Emeviler döneminde gerçekleşmiştir.¹⁹ Abbasilerde kadıların atamaları bizzat halife tarafından yapılmıştır. Hârûnürreşîd'ten itibaren, kadıların ataması ve yönetilmesi için başkadı olarak "*kâdî'l-kudât*" unvanı verilen bir makam oluşturulmuştur.²⁰ Selçuklular'ın hâkimiyet bölgesinde kadılık da genel hatlarıyla Abbasilerin ilk devrinde olduğu gibiydi.²¹

Genel olarak, İslam hukukunda kadıların yargı faaliyetine müdahale edilemeyeceği esası benimsenmiş ve bu husus yargı bağımsızlığının önemli bir göstergesi olmuştur.²² İslam hukukçularınca devlet başkanı veya *kâdî'l-kudât*'ın kadılar üzerinde şikâyet olsun veya olmasın denetim yetkisi olduğu, kadıların yargı yetkisinin yer, zaman ve konu temelinde hükümdar tarafından belirlenebileceği, tayinlerin hükümdar veya onun vekili tarafından yapılabileceği kabul edilmiştir.²³ Kadı atanması vekâlet akdine benzetildiğinden; müvekkilin vekili azletme, vekilin de istifa hakkı bulunduğu kıyasen atamayı yapan makamın kadıyı haklı sebep olduğunda azletme, kadının da istifa hakkı mevcuttur.²⁴ Ancak; müvekkil öldüğünde vekâlet akdi sona ererken, halife öldüğünde vazifenin devamında kamunun maslahatı olduğundan hâkimlik sona ermez.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE YARGI BAĞIMSIZLIĞI

Osmanlı Devleti'nde yargı bağımsızlığı; Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-ı Esasi ve 1921 Anayasası gibi önemli tarihi belgeler ile diğer düzenleyici metinlerin ilgili maddeleri ayrı başlıklar hâlinde ve mümkün olduğunca kronolojik sırayla bu başlık altında incelenecektir. Tanzimat dönemine geçmeden önce klasik dönemde kadıların tahsil, terfî, tayin ve teftiş düzeni ve ilamların tetkiki konusu açıklanacaktır.

¹⁷ Karaman, 2012, s.98; Atar, 2013, s.63

¹⁸ Atar, 2013, s.64

¹⁹ Nuran Koyuncu / Ümmügülsüm Gök, "Türk Hukuk Tarihinde ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş ve Hâkim Yardımcılığı", Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c.2, S.1, 2019, s.70

²⁰ Atar, 2013, s. 65

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.21; Mustafa Avcı, "Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 2016, s.58

²² Mehmet Âkif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s.118

²³ Atar, 2013, s.92

²⁴ Maverdi, El-Ahkam'us Sultaniye, Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2018, s.145

1. Tanzimat Fermanı Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti'nde kadılar; akıl, hürriyet, Müslüman olma, adalet, duyu organlarında sağlamlık şartlarını sağlayıp ilmiye²⁵ sınıfının yetiştirdiği yerler olan medreseden mezun olanlar arasından seçilirdi.²⁶ Kadılık mesleğine girecekler, başta Fâtih'in kurduğu "Sahn-ı Semân" medreselerinde, 16. yüzyıldan itibaren ise "Süleymaniye" medreselerinde tahsil görüp icâzet almaktaydı. Özellikle 16. yüzyıl sonunda, Anadolu ve Rumeli'deki taşra medreselerinden icâzet veya tezkire alanların -eğer önceden verilmiş bir imtiyaz yoksa- kadılığa müracaat ve adaylığı mevzu bahis olamazdı.²⁷ Süleymaniye medreselerinden mezun olan *dânişmendler*, kazaskerliğe müracaattan sonra "*mülâzemet*" için mühim sancaklara kadıların yanına gönderilir, üç-beş senelik mülâzemet dönemi sonunda İstanbul'a dönerlerdi.²⁸ 18. yüzyılda daha da uzatılan bu bekleme döneminin ardından imtihanı geçenler en alt kademedeki kazalardan birine tayin edilip mesleğe başlardı.

Kadıların tayini mutlaka Padişah beratı ile olurken, kadının mesleğe intisabında seçtiği Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinin daireleri tayin, yol ve nakil işlemlerini yapardı. Dairelerde işlemler *rûznâme* adı verilen bir deftere kaydedilir ve kadıların meslekte yükselmeleri ve diğer özlük işleri bu büroda yürütülürdü.²⁹ *Kadı beratı*, belgede adı geçen yargı bölgesi dışında bir bölgede miras taksim etmesini, teftişe çıkmasını önleyici bir belgeydi ve bu beratla müderris, müftü ve kadılara vazifeleri verilirdi.³⁰

Osmanlı Devleti'nde kadı tayini belirli bir düzende yapılmış, meslek mensuplarına müftülük, medrese hocalığı ve hâkimlik arasında geçiş imkânı da tanınmıştır. Kadıların görev süreleri "*mevleviyet*" adı verilen büyük kadılıklarda bir, kaza kadılıklarında ise iki yıl olarak belirlenmiş; büyük kadılıklar kendi içinde beş dereceye ayrılmıştır.³¹ Şeyhülislamlık Kanuni döneminden itibaren İstanbul müftüsünün önem kazanması ile beraber ortaya çıkmış ve ilmiye sınıfının başı olarak kabul edilmiştir.³² Ancak, şeyhülislamın yargı yetkisi bulunmadığından yargı teşkilatının başında

²⁵ Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilâtını oluşturan medrese menşeli ulemâ sınıfı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "İlmiye" md., Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c.22, ss.141-145

²⁶ Mustafa Avcı, Türk Hukuk Tarihi, Atlas Akademi Yayınları, Konya, 2021, s. 171

²⁷ İlber Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2015, Kadı, s.70

²⁸ Ortaylı, s. 71

²⁹ Ortaylı, s. 71

³⁰ Ortaylı, s. 71

³¹ Daha sonra kaza kadılıklarının süresi 20 aya indirilmiştir. Birinci sırada İstanbul kadılığı, ikinci sırada Haremeyn (Mekke ve Medine); üçüncü sırada "*Bilâd-ı Hamse*" (Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe) kadılıkları, dördüncü sırada Eyüp, Galata, Üsküdar gibi mahreç kadılıkları ve beşinci sırada devriye mevleviyeti denilen Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum gibi kadılıklar bulunmaktadır. Bkz. Halil Cin / Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 13. baskı, Konya, 2021, ss.169-170

³² Bu hususta 1502 yılında İstanbul Müftüsü olan Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin şeyhülislam unvanıyla anıldığı bilinmektedir. Bkz. Cin / Akyılmaz, 2021, s.163

Selçuklulardaki “*kâdî'l-kudât*” ve “*kadileşkerlik*”³³ kurumlarını bünyesinde barındıran kazaskerlik kurumu bulunmuştur.³⁴ Kazaskerler Divan-ı Hümâyûn’da ulemayı temsil etmiş ve 1574 yılına kadar tüm kadı ve müderris adaylarını tespit edip sadrazama arz etme yetkisine sahip olmuşlardır.³⁵ Kadılar klasik dönemde idari olarak kazaskerlere, kazaskerler de sadrazamlara bağlı iken, Tanzimat’tan sonra Meşihat’a bağlanmışlardır.³⁶

Kadılar her türlü davada yargılama yetkisine sahip olmakla beraber bunun bazı istisnaları vardı. Örneğin, sipahi ve azap gibi askerlerin örfi ceza hukukuyla ilgili davalarında karar verme yetkisi bağlı bulundukları komutan veya amirlerine aitti.³⁷ Yine Rumeli Kazaskeri, yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya da kendi görev alanlarındaki bazı kişilerin örfün ceza davalarında yargılama yapabilmekteydi.³⁸

Beylerbeyi ve Sancakbeyi divanlarının mahkeme kararlarını kontrol etme görevi bulunmaktaydı ancak yerel güçlerin etkisi altında kalmamak için uygulamada daha çok Divân-ı Hümâyûn’a müracaat edilmekteydi.³⁹ Tarafların kararlara itiraz için Divân-ı Hümâyûn, Çarşamba ve Cuma divanlarına başvurma hakları da mevcuttu. Bu divanlar birer temyiz mahkemesi gibi davalar hakkında hukuka uygunluk ve usul denetimi yapmışlardır.

Kadılarla ilgili şikâyetler klasik dönemde kazasker ve Şeyhülislam’a gönderilip görüşleri alınarak veya doğrudan sadrazam ya da Padişah’a arz edilip, sonrasında idarece bir memur görevlendirilerek bu şikâyetler soruşturulurdu. 15. asrın sonlarına kadar “*mehayyf müfettişi*” adı verilen kadılar da tahkikat yapabilir ve raporlarını Divân-ı Hümâyûn’a sunarlardı.⁴⁰ Klasik

³³ Askerlerin hukuki ve şer’i davalarına bakan ve sefer zamanlarında hükümdara refakat eden “kadileşker” Anadolu Selçuklu Devleti’nde ortaya çıkmış olup Büyük Selçuklu Devleti’nin teşkilatında böyle bir görevli yer almamaktadır. Bkz. Gül Akyılmaz, “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ocak 1995, s. 29

³⁴ Cin / Akyılmaz, 2021, s.165

³⁵ Bu yıldan itibaren ise Şeyhülislamlar kadı atamalarında etkili olmuşlardır. Bkz. Cin / Akyılmaz, 2021, s.166

³⁶ Karaman, 2012, s. 298

³⁷ Aydın, 2020, s.189

³⁸ Aydın, 2020, s.190

³⁹ Ekrem Buğra Ekinci, Ateş İstidâsı, Filiz Yayınevi, İstanbul, 2001, ss.118-121; Abdullah İslamoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Kadılık Kurumunun Tarihsel Gelişimi”. Adalet Dergisi, 2019/ 1-2, s.74. Paşa divanı olarak bilinen yerel divanların büyük ölçüde Divan-ı Hümâyûn’a benzeyen şekilde çalıştıkları doktrinde çoğunlukla ifade edilmektedir. Divan-ı Hümâyûn’a paralel bir şekilde bu divanlarda da hükme itiraz üzerine çoğu kez öneriler yazılarak uyumazlığın yeniden görölmek üzere evrak mahalline iade olunmuştur. Bkz. Abdullah Vefa Karataş, “Divân-ı Hümâyûn ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzâde Sarayı Divânı Örneği-”, Adalet Dergisi, S. 62-63 (Aralık 2019), ss. 257-259. Günümüzde Yargıtay’ın temyiz incelemesi sonucu verdiği bozma kararları da bu usulle yazılmaktadır.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 130

dönemin sonlarına kadar adli teşkilatın durumu genel hatlarıyla bu şekilde açıklanabilir.

Tanzimat Fermanı öncesinde yargı bağımsızlığına ilişkin yapılan bazı düzenlemeler ise şunlardır: 1826'da başkent İstanbul'da İhtisap Nezareti ve taşrada ihtisap müdürlükleri ihdas edilmiş, belediyeye ait işler kadıların görev alanından çıkarılarak bu kurumlara verilmiştir. 1831 yılında "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü"nün kurulması ile imar ve iskân konularındaki işler de artık bu müdürlüğe ait olmuştur. Belediye işlerinin kadıların görev alanından çıkarılması iş yükünü ve bürokrasiyle etkileşimi azalttığından yargı bağımsızlığını güçlendirici bir gelişmedir.

1834 yılında yapılan bir düzenlemeyle hâkimlerin istifa etmedikçe veya kendilerinden bir şikâyet olmadıkça görevden azledilemeyeceği ve yapılan şikâyetlerin haklı bir nedene dayanıp dayanmadığının araştırılacağı beyan edilmiştir.⁴¹ 1837 yılında Şeyhülislam'a yargılama yetkisi verilmiş, Süleymaniye'de bulunan ve eskiden yeniçeri ağalarının kullandığı bina ona tahsis edilmiş ve şer'îye mahkemeleri Şeyhülislamlık'a bağlanmıştır.⁴² 24 Mart 1838 tarihinde "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"nin kurulması ve yasama ve yargı yetkileri ile donatılması ile yargı sisteminde yeni bir merhaleye geçilmiştir.⁴³ Bu kurum reformları tespit ve uygulanıp uygulanmadıklarını kontrol etmesi yönleriyle çeşitli hizmetler görmüş, aynı zamanda yargılama da yapmıştır.⁴⁴

Hâkimlerin adalete uygun olmayan davranışlar sergilemesi durumunda verilecek cezaları belirleyen "1838 tarihli *Tarik-i İlmiyye Dair Ceza Kanunnamesi*"nde, tayinlerde dikkat edilecek prensiplere de yer verilmiştir.⁴⁵ Bu kanuna göre kadı olmak isteyen adaylar Meşihat makamında bir heyet huzurunda fıkıh konularından imtihan edilir, imtihanı geçenler kazalara kadı olarak atanabilirdi.

Kadılar, bu dönemde kendi kaza dairelerindeki askeri ve idari makamlardan, subaşı, sancakbeyi ve beylerbeyi gibi görevlilerden bağımsız olsa da uygulamada kadının yargı yetkisine mülki amirler ve yerelde nüfuzlu kişiler tarafından yer yer müdahale edilebilmekteydi. Yukarıda geçtiği üzere; taşrada "Beylerbeyi Divanı" bu şekilde kadı kararlarına karşı gidilebilecek bir merci olarak işlev görmüştür. Kadının verdiği hükümden şikâyetçi olanlar bu divana başvurabilir, beylerbeyi, kadıyı eyalet divanına getirterek dinleyebilirdi. Askeri kişilerle ilgili olan veya bedeni ceza içeren kadı hükmünün vali tarafından incelenmesi ve onaylanması gerekmekteydi. Divân-ı Hümâyûn, Çarşamba ve Cuma divanlarına tarafların hükmün

⁴¹ Ekinci, 2010, s.242

⁴² Avcı, 2021, s.166

⁴³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1988, c. 4, s. 120; İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", EÜHFD, c. XII, S. 3-4, 2008, s. 70

⁴⁴ Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye" md., DİA, Ankara, 2003, c.28, s. 251,

⁴⁵ Kanunname hakkında geniş bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmiyye'ye Dâir Ceza Kânunnamesi", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c.14, S.25, 1981-1982, ss.139-161

incelenmesi için başvurabilmesi ise adil yargılanma hakkı bakımından tanınan bir imkân olup, adı geçen divanların bu konudaki görevi birer temyiz mahkemesi gibi davalar hakkında hukuka uygunluk ve usul denetimi yapmaktı.⁴⁶

Osmanlı hukukunun sağlıklı çalıştığı devirlerde kadıların yaptığı yargılamalara kamu görevlilerinin müdahalede bulunmadığı ifade edilmektedir.⁴⁷ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik devrinde, genel olarak, yerleşim merkezlerinde idari, adli ve mali görevleri olan kadıların görev yaptığı, yargı mensuplarının başkent tarafından atandığı, maaşlarının Sultan Abdülaziz devrine kadar yargı çevresindeki ahaliden yaptıkları hizmetlere karşılık aldıkları ücret şeklinde olduğu,⁴⁸ genel itibarıyla işlerinde bağımsız oldukları, ancak zaman zaman zaman Padişah ve devlet adamlarının yönlendirme ve baskılarına maruz kaldıkları, hatta bazı kadıların idam cezasına çarptırıldıkları⁴⁹ bilinen vakıalar olduğundan yargı bağımsızlığının tam anlamıyla bulunduğu söylenemez.

Bu dönemde belediye, imar ve iskân işlerinin kadıların görev alanından çıkarılması, görev teminatının tanınması, soruşturma usulünün belirlenip asılsız şikâyetlerle yargı mensuplarının soruşturmaya muhatap kılınmayacağına belirtilmesi ve kadıların mesleğe giriş imtihanının şeklinin ve tayin esaslarının kanunda açıklanması yargı bağımsızlığı açısından müspet gelişmelerdendir. Yargılama yetkisi olan Şeyhülislam'lık'a ayrı bir bina tahsis edilmesi ve mahkemelerin yürütmeden ayrı bir yer teşkil eden bu kuruma bağlanması da idari işlerle adli işlerin ayrılması yolunda ileri bir adım sayılabilir.

2. Tanzimat Fermanı-İslahat Fermanı Arasındaki Dönem (1839-1856)

3 Kasım 1839 tarihli "Gülhane Hattı Hümayunu"⁵⁰ ile kişi hak ve özgürlükleri bakımından önemli düzenlemeler yapılacağı devlet tarafından ilan edilmiştir.⁵¹ Bu fermanla, önemli sorunların çözümü için çeşitli meclisler tesis edileceği, yargılamanın mahkemelerce yapılacağı ve duruşmaların açık olacağı, kanunlara uymayanların devlet görevlisi de olsalar cezalandırılacağı sözü verilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın metninden anlaşıldığı gibi yargı

⁴⁶ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, TTK BELLETEN, 2001, c.65, S.244, s. 998

⁴⁷ Aydın, 2020, s.192

⁴⁸ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), İstanbul, 2010, ss. 256-258

⁴⁹ Örneğin IV. Murad devrinde İznik kadısı bu şekilde Padişah emriyle idam edilmiştir. Bkz. NAİMA, Tarih-i Naima, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, 2007, c.3, s. 802

⁵⁰ Fermanın latinize metni için bkz. Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023, ss.11-13, DÜSTUR, 1.Tertip, c.1, ss.4-6; Tanzimat Fermanı'nın sadeleştirilmiş metni için bkz. Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, ss.135-147

⁵¹ Gülhane Hattı Hümayun'u hazırlayan etkenler için bkz. İbrahim Durhan, "Tanzimat Dönemini Hazırlayan Temel Etkenler Üzerine Bir İnceleme", AÜEHFD, V (1-4), 2001, 65 vd.; Ömer Keskinsoy, "Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12/1, 2021, s. 51

sistemindeki sorunlar Ferman'ın hazırlandığı dönemde artmıştır. Bununla ilgili öneriler bazen karşılık bulurken, bazen de idareciler tarafından “fiili zorluklar ve ortaya çıkarılabileceği mahzurlar” gerekçe gösterilerek köklü değişikliklere karşı çıkmıştır.⁵²

Tanzimat Fermanı doğrultusunda düzenlemeleri yapmak ve sistemi muhafaza etmek için yeniden teşkilatlandırılan “Meclis-i Vâlâ” bu vazifeyi ifa etmenin yanında, idari davaları görmüş, ceza yargılaması yapmıştır. Normal şartlarda şer’iye mahkemelerinin vazifesi içinde olan hırsızlık, adam öldürme, eşkıyalık gibi suçlarla ilgili davalar, lüzum görüldükçe bu mecliste de görülmüştür.⁵³ İlerleyen süreçte bu meclisin, yeni kanunların hazırlanması ve Tanzimat’ın tatbikinin temin edilmesi noktasında yoğun bir mesaisi oluşması nedeniyle, adı geçen davalar yine mahal mahkemelerinde görülmeye başlanmıştır. Bu hâliyle, Meclis-i Vâlâ, temyiz mercii konumuna geçmiştir. Şunu eklemek gerekir ki; ilk derece mahkemelerinin adam öldürme, devlet gelirlerini zimmetine geçirme gibi mühim davalara ait kararları, Meclis-i Vâlâ’da bir kez daha görüşülmeden kesinleşmiş sayılmamıştır.⁵⁴

1838 yılında Hariciye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan “Umur-u Nafia Meclisi” ticari davalara bakmakla vazifeli kılınmışken; 1840’da Ticaret Nezareti kurulunca bu nezarete bağlı da bir ticaret meclisi oluşturulmuştur.⁵⁵ Bu meclisin başkanı Ticaret Nazırı olup, üyeleri esnaf loncalarının temsilcileri ve tüccar temsilcisi olan şebhenderden seçilmiştir. Aynı yıl Maliye Nezareti’nde de sarraflar arasında çıkan ihtilaflara bakmakla vazifeli olan “Meclis-i Muhasebe” kurulmuştur. Bu meclisler gerçek anlamda mahkeme niteliğini haiz değildir. Zira kendilerine ihtilaflara doğrudan bakma imkânı tanınmamış, ancak Ticaret Nezareti’nin havale işleminden sonra dava olarak uyuşmazlığa bakılmıştır.⁵⁶ 1849 yılında ise dış baskılarla, üyesinin yarısı Osmanlı ve diğer yarısı da yabancı tüccarlardan oluşan karma ticaret mahkemeleri hayata

⁵² Konuyla ilgili olarak, II. Abdülhamid devri sadrazamlarından Safvet Paşa’nın; adliye ıslahatı tekliflerine karşı “*Efendi! Hâkim yok, mahkeme yok, bu durumda adalet ıslahatı sözde ve dilekte kalır; evvela hâkim yetiştirilmeli, sonra mahkeme binaları yapmalı da sonra adliye teşkilatını düzeltmeye ve genişletmeye çalışmalı. Yoksa hukuk ilmi okumamış kâtiplerden hâkim tayin ve medrese odaları veya kira ile tutulmuş tahta evlerden mahkeme yapınca sonu derde deva olmaz!*” cevabını verdiği ifade edilmektedir. Bkz. Ekinci, 2010, s. 193

⁵³ Durhan, 2008, s.71; Meclis-i Vâlâ’nın, görev konularının farklılığı ve iş yoğunluğunun artmasından ötürü; 26 Eylül 1854 tarihinde “Meclis-i Âli-i Tanzimat” kurulmuş; bu meclis, Meclis-i Vâlâ’nın yetkilerinden olan yasama görevini üstlenmiştir. Meclis-i Vâlâ ise küçük devlet memurlarının atanması ve azli ve nasbı, veraset meseleleri, mülki taksimat, arazi uyuşmazlıkları gibi konularda görevli olmuştur. Bununla beraber iki meclis zaman zaman birleşip ya da komisyon kurup müşterek çalışmıştır. Ayrıca; Meclis-i Vâlâ’ya meselelerin şer’i yönünü incelemek için ilmiye mensupları da alınmıştır. Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK Yayınları, Ankara, 1996, ss. 47-52

⁵⁴ Çadircı, 1981-1982, s. 190

⁵⁵ Fethi Gedikli, Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Usulü, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul, 1989) 6; Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856, İstanbul, 1993, s.127

⁵⁶ Durhan, 2008, s. 75

geçirilmiştir.⁵⁷ 1850 yılında Ticaret Kanunu'nun çıkarılması ile uyuşmazlıklara öncelikle bu kanun hükümlerinin uygulanması esas ittihaz edilmiştir.⁵⁸

Yargı mensuplarının özlük hakları konusunda ise 1840'da çıkarılan bir Talimname ile (Tanzimat Fermanı'nın getirdiği tüm memurlara maaş verilmesi usulü benimsenerek) kadırlara da maaş verilmesi usulü benimsenmiş, fakat 1841'de mahkeme gelirinden belirli pay verilmesi şeklindeki usule geri dönülmüştür.⁵⁹ Usule geri dönülmesinde tespit edilen maaşların düzenli ödenememesinin⁶⁰ etkisinin büyük olduğu söylenebilir.

1854 yılında Zabtiye Müşirliği'ne bağlı olarak kurulan iki meclisten biri olan “Meclis-i Tahkik” üç aydan fazla hapis veya on meclidiye altını para cezasından daha fazla cezayı gerektiren her türlü cinai davalarda tahkik ve muhakeme ile görevlendirilmişti. Bu meclis, yaptığı yargılama neticesinde ceza kanununda öngörülen cezayı tespit edip valinin onayına gönderirdi. Ancak, kısas ve diyet cezalarını gerektiren davalarda sadece tahkikatı yapar, tahkikatın özetini valiye sunardı. Vali de bu özeti taşrada ise “Meclis-i Kebir”e, merkezde ise “Meclis-i Vâlâ”ya arz ederdi. Hüküm bu merciler tarafından verildi.⁶¹ Tahkik meclislerinin kısaca aktarılan bu faaliyet usulü incelendiğinde, idareciler ile yargı mensuplarının görev dağılımlarının belirlenmesi nedeniyle idare ve yargının ayrılışında önemli bir aşama olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, meclisin yargılama sonucu tespit ettiği cezayı onay için bir mülki amire sunması yargı bağımsızlığını ciddi şekilde zedeleyen bir durumdur.

1855 tarihinde çıkarılan “*Nüvvab Hakkında Nizamname*”⁶² ile naipler beş sınıfa ayrılmış, bu sınıflara naiplerin ulema sınıfındaki konumlarına göre ve liyakatlerine göre atanacağı ve görev yerindeki süresini tamamlayarak ayrılanların terfiinin meclis kararına göre yapılacağı hükme bağlanmıştır. Nizamname ayrıca, yargı görevini yapanların “Şer-i şerif”e aykırı davranışları durumunda fiilin ağırlığına göre cezalandırılacakları, görev yerindeki kaymakam ve valilerin böyle durumlarda tahkikat yaparak ilgili bilgi ve belgeleri Şeyhülislamlık’a bildirmekle vazifeli oldukları, bunu yapmayıp usulsüzlükleri saklamaları durumunda kendilerinin de cezalandırılacağı hususlarını düzenlemiştir. Bu Nizamname ile hâkimlerin Meşihat'ta ehliyetli kişilerin üye olarak seçildiği bir meclis (*meclis-i intihab*) tarafından yapılan sınavda liyakatlerini gösterenler arasından atanacakları hükmü yer almaktadır (md.11) Aynı tarihte çıkarılan “*Tevcihat-ı Menasib-ı Kaza*

⁵⁷ Avcı, 2021, s.190; Gedikli, 1989, s.17; Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 156

⁵⁸ 1860 yılında “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl” isimli kanunun çıkarılması ile yurt genelinde gerçek anlamda ticaret mahkemeleri yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Metni için bkz. Düstur, I.Tertip, c. 1, s. 445 vd.

⁵⁹ Ekinci, 2010, s. 242

⁶⁰ Ertan Gökmen, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadılıkalarının Sınıfları ve Maaşları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIX-2, 2024, s. 632

⁶¹ Ekinci, 2010, s. 139

⁶² Düstur, I.Tertip, c.1, ss. 321-324

Nizamnamesi”⁶³ ile mülazım yani kadı adaylarının senede iki defa yapılacak imtihanlarda başarı gösterenler arasından atanacağı (md. 2), kimseye sınavsız 1 veya 2. derecedeki rütbelerin verilmeyeceği (md. 4), kadıların görev yerlerindeki sürelerini tamamlamadan bir üst derecedeki bölgeye atanamayacağı (md. 5), başarılı adayların sınav sonuçları ve bilgilerinin yer aldığı evrakın Kazaskerler ve görevli memur tarafından imzalanıp Meşihat’a verileceği (md. 7), bu evrakın Padişah tarafından imzalanması ile önceden olduğu gibi kadıların atamasının gerçekleştirileceği (md.8) açıklanmıştır.

Şer’iye mahkemelerinin yanı sıra oluşan hususi mahkeme denebilecek meclislere resmi bir hüviyet kazandırmak maksadıyla Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak ticaret meclisleri kurulmuştur. Bu süreçte 1860 yılına kadar yargılama yapan ticaret mahkemelerinin de gerçek anlamda yargı bağımsızlıklarının bulunmadığı sonucuna ulaşılabilir. Çünkü kurulan bu yeni yargı kurumlarının başkanı ilgili bakan olup, üyeler de lonca ve tüccarlarca seçildiğinden tamamen bağımsız bir yargı kurumu gibi hareket etme imkânları bulunmamaktaydı. Bu mahkemelere devletçe bir başkan ve iki üye atanmış, tüccar tarafından ise dört geçici üye seçilmiştir. Yargı bağımsızlığını zedeleyen bir örnek olarak; İstanbul Ticaret Mahkemesi’nin birinci dairesinde görülen yabancılar ve Osmanlı vatandaşları arasındaki yargılamalarda kapitülasyonlar gereği yargılamaya ve hükme konsolosluk görevlilerinin iştirak ettiği, bu dairenin kararlarının istinaf ve temyizinin mümkün olmadığı bilinmektedir.⁶⁴ 1855 tarihli Nizamname ile yargı mensupları hakkındaki tahkikatı yapma yetkisinin vali ve kaymakamlara tanınması da şer’iye mahkemeleri açısından yargı bağımsızlığını zedeleyen bir durumdur.

3. Islahat Fermanı-Kanun-ı Esasi Arasındaki Dönem (1856-1876)

1856 yılında iç ve dış gelişmeler sonucunda hukuk devletine giden yolda ehemmiyeti haiz bir metin olan Islahat Fermanı⁶⁵ ilan edilmiştir. Bu ferman da “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” gibi, padişahın tek taraflı bir irade açıklaması şeklindedir. Bu fermanla, yargılamaların aleni yapılacağı vurgulanmış, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ticaret, ceza ve diğer hukuk davalarının her iki toplumdaki temsilcilerin, vali ve kadının katılımıyla görülmesi hususunda düzenleme yapılacağı duyurulmuştur.⁶⁶

Bu devirde şahıslara karşı işlenen suçlarda, sadece suçun mağdurunun zarar görmediği, suçun aynı zamanda kamu düzenine de zarar verdiği anlayışı devlette yerleşmeye başlamıştır. Esasında, 1810 tarihli “Fransız Ceza Kanunu”ndan iktibas edilerek hazırlanan 1858 tarihli ceza kanunu; birinci

⁶³ 26 bentten oluşan nizamname Düstur’un 1.Tertip, c.1, 315 ve 320 sayfaları arasında bulunmaktadır.

⁶⁴ Reşit Belgesay, “*Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı*”, Tanzimat I, İstanbul, 1940, s.215; Abdullah Vefa Karataş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Yargılama Hukukunda İstinaf*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2024, ss. 170-171.

⁶⁵ Düstur, 1.Tertip, c.1, ss.7-13; Latinize metni için bkz. Osmanlı’dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023, ss.17-21

⁶⁶ Fermanın Osmanlıca metni için bkz. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), no. 245, Ayrıca bkz. Osmanlı’dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023, s. 20

maddesiyle hükümete karşı işlenen suçların yanında, şahıslara karşı işlenen ve kamu düzenini bozan suçlarda devlete soruşturma ve kovuşturma yetkisi tanınmıştı. Fakat devlet adına bu soruşturmanın kim tarafından yapılacağı açıkça izah edilmemişti. Bu hususta 1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesi'ne⁶⁷ kadar bir düzenleme yapılmamıştır. "Vilayet Nizamnamesi"nin 19. maddesiyle⁶⁸ "divan-ı temyiz"lerde hukuk işlerinden anlayan bir memur görevlendirileceği belirtilmiştir. 1870 tarihli "Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabita ve Mülkiyye ve Mehâkim-i Nizamiyyesine dair Nizamname"nin⁶⁹ 61. maddesindeki; "divan-ı temyizde erbab-ı cinayet aleyhinde müddei sıfatında bulunmak üzere devlet namına umur-u hukukiyye ve kanuniyyeye vakıf bir memur bulunacaktır." şeklindeki düzenlemeyle müdde-i umumilik yani savcılıktan ilk kez bahsedilmiştir. Savcı olabilmek için ise hâkimlik şartlarını sağlamak gerekli kılınmıştır.⁷⁰

1864 tarihli *Vilayet Nizamnamesi*'ne göre vilayet dâhilinde bulunan müfettiş-i hükkâm-ı şeriye denilen görevliler, vilayette bulunan mahkemeleri Şeyhülislamlık tarafından belirlenecek tenbihname dairesinde denetleyeceklerdi (16 ve 17. maddeler). Nizamname ile vilayette bulunan divan-ı temyiz denilen ve aslında istinaf vazifesi gören mahkemelerin yapısı düzenlenmiştir. Valiye divan-ı temyizden verdiği kararlar hakkında yetkili olduklarını icra etme, yetkili olmadıklarını devlet merkezine gönderme görevi verilmiştir (md. 21). Her livada bir hâkim bulunacağı, bu hâkimin nizami ve kanuni davalar ile şer'îye mahkemesine ait dava ve işlere bakacağı, nasb ve tayin işlerinin Meşihat'a ait olduğu hükme bağlanmıştır. Liva merkezinde bir temyiz meclisi bulunması ve bu meclisin kaza mahkemelerinin göremeyeceği davalar ile görülen ve istinaf edilen davalara istinaf mercii olarak bakması da kararlaştırılmıştır (md. 38).

1868'de çıkarılan "*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi*"⁷¹ ile yeni adli ve idari mahkemeler kurulmuş, şer'îye mahkemelerinin yalnızca ahvâl-i şahsiyeye ait davaları göreceğinin altı çizilmiştir. Nizamnamenin giriş kısmında "*umur-i hukukiyenin hükümet-i icraiyyeden külliyyen tefriki*" yani hukuk işlerinin idare işlerinden tamamen ayrılması amacıyla çıkarıldığı açıkça ifade edilmiştir. Yine 8 ve 9. maddelerinde divanın üyelerinin padişah tarafından belirleneceği suç işlemedikleri ve istifa etmedikleri müddetçe vazifeden alınamayacakları ve Divan'ın duruşma ve hükümlerine, idarenin memurlarından hiçbir kişinin müdahale edemeyeceği hususları düzenlenmiştir. 1868'de bugünkü Danıştay'ın çekirdeğini oluşturan Şura-yı

⁶⁷ Düstur, I.Tertip, c. 1, ss. 608-625

⁶⁸ Anılan madde aynen şu şekildedir: "*Divan-ı temyiz, müfettiş-i hükkâm'ın riyaseti tahtında olarak suret-i intihapları beşinci babda beyan olunacak olan mümeyyiz namıyla üçü müslim ve üçü gayrimüslim altı azadan mürekkep olacak ve işbu mecliste umur-u hukukiyye ve kanuniyyeye vakıf taraf-ı devletten mansup bir memur bulunacaktır.*"

⁶⁹ Düstur, I.Tertip, c. 1, s. 688 vd.

⁷⁰ Nevin Ünal Özkorkut, Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 95

⁷¹ Düstur, I.Tertip, c.1, ss.325-328

Devlet'in kurulması ile hükümet ve vatandaşlar arasındaki davaların yani idari yargılamaların bu kurum tarafından yapılmasına karar verilmiştir.⁷²

Nizamiye mahkemelerine ilişkin temel düzenlemelerden biri de "11 Ocak 1872 tarihli *Mehâkim-i Nizamiyye Hakkında Nizamname*"dir.⁷³ Bu nizamname ile nizamiye mahkemeleri iki dereceye ayrılmış ve ilk derece mahkemelerinin bidayeten, ikinci derece mahkemelerinin istinafen dava göreceği, bu sebeple kazalardaki deavi meclislerinin bidayeten, livalardaki temyiz meclislerinin hem bidayeten hem istinafen, vilayet temyiz divanlarının ise sadece istinafen dava göreceği hükme bağlanmıştır.⁷⁴ Bu nizamname yeni bir uygulama olarak köylerin yanında nahiyelerdeki ihtiyar meclislerine de sulhen dava görme yetkisi tanırken, ticaret davaları için vilayet, liva ve kaza merkezlerinde ticaret mahkemelerinin kurulmasını, deâvî meclisleriyle meclis-i temyiz ve divan-ı temyizlerin başkanlığını naiplerin yürütmesini öngörmüştür. Bu meclislerin üyeleri ise halk tarafından seçilecekti. Seçim şekli 30 Aralık 1875 tarihli "*İntihâb-ı Âzaya Dair Ta'limat-ı Umumiyye*"⁷⁵ ile tespit edilmiştir.

1873 tarihli "*Hükkâm-ı Şer'iye Nizamnamesi*"⁷⁶ ile şer'iye mahkemesi hâkimleri beş sınıfa ayrılmış, her sınıfın bundan böyle kendine mahsus kazalara atanması esası benimsenmiştir (md. 1). Nizamnameye göre, belirli bir süre Fetvahane'de çalışan müsevvidler ile yine bazı yerlerde müftülük yapmış olanlar, üç, dört ve beşinci sınıfta yer alan mahallere intihap encümeni kararı ve Şeyhülislam'ın tasdikiyle tayin olunabilecektir. Nizamname ile yargı mensuplarının özlük işlerinin kaydedileceği bir sicilin intihap encümeninde tutulması yönünde hüküm getirilmiştir. Ayrıca, vilayette görevli bir hâkim hakkında şikâyet geldiğinde durumun validen sorulması, mahallinde tam bir tahkikat yapıldıktan sonra tahkikat sonucunun merkez naibi ve valinin imzalayacağı bir mazbata ile intihap meclisine sunulması, yapılan soruşturma neticesinde şikâyetin haklı olduğu anlaşılırsa hâkim hakkında tevbih (kınama), tebdil (görev yerini değiştirme), bir müddet memuriyetten mahrumiyet ve tenzil (sınıfını bir alt kademeye düşürme) cezaları verilebilmesine yönelik düzenleme yapılmıştır (md. 16). Dikkate değer bir husus olarak, aynı maddede şikâyet asılsız ise veya bir iftiraya dayanmaktaysa haklarında ceza kanununa göre ceza yargılaması yapılacağı belirtilmiştir. Nizamname son maddesiyle işbu düzenlemelere aykırı önceki nizamnamelerin hükümlerinin geçerliliğinin bulunmadığını ifade etmiştir (md. 19).

1875 yılına gelindiğinde İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin diğer sahil bölgelerinde olmak üzere kara ve deniz ticaret hukukuna bakan 120

⁷² Şura-yı Devlet Nizamnamesi'nin metni için bkz., DÜSTUR, 1.tertip, c.1, 703-706. Sultan Abdülaziz Şura'yı açarken "kuvvetler ayrılığı" ilkesinin varlığı ve gerekliliğine açıkça vurgu yapmıştır. Bkz. Seyitdanlıoğlu, 1996, s.114

⁷³ Düstur, 1.Tertip, c.1, s.352

⁷⁴ Ali Haydar Efendi, "Mehâkim-i Nizâmiye Vezâifinin Takyîdi", Ceride-i Adliye, S. 1, 5 Kânunuevvel 1325, ss.25-27

⁷⁵ Düstur, 1.Tertip, c.3, s.174

⁷⁶ Düstur, 1.Tertip, c.2, ss.721-728

ticaret mahkemesi bulunmaktaydı.⁷⁷ Bu mahkemelerin başkan ve iki üyesi devlet tarafından, dört üyesi de tüccarlar tarafından seçilmekte olup 1875 tarihli bir fermanla bu mahkemelerin Ticaret Nezareti'ne bağlılıklarına son verilmiş ve Adliye Nezareti'ne bağlı hâle getirilmiştir.⁷⁸ Bu değişiklik yargıda çok başlılığı azaltan bir adım olmakla beraber, yargı bağımsızlığı açısından da ticaret mahkemelerinde görev yapan üyelerin bundan böyle Adliye Nezareti'ne bağlı çalışacak olmaları nedeniyle olumlu bir gelişmedir.

Bu dönemde hazırlanıp uygulamaya konan Mecelle'nin, 16. ve son kitabı olan "Kitab'ul Kaza"⁷⁹ 1876 yılında yayımlanmıştır. Bu kitaba yargı bağımsızlığına temas eden bir kısım hükümler konulmuştur. Buna göre hâkim, Sultan tarafından yargılama yapma ve hüküm vermek konusunda vekil kılınarak görevlendirilen kişidir (md. 1800). Bu bakımdan hüküm verme yetkisi olmayan valilerin hüküm vermeleri ve hâkim atamaları durumunda bu işlemleri geçersiz kabul edilmiştir. Atama usulü, Şeyhülislam'ın kadı adaylarını arzı üzerine Padişahın ataması şeklindedir.⁸⁰ Yine Mecelle'ye göre "*Hâkim; hakim, fehim, müstakim, emin, mekin ve metin*" olmalıdır (md.1792).⁸¹

Bu dönemde yargı bağımsızlığına ilişkin değerlendirmelerin sırasıyla, şer'îye ve nizamiye mahkemeleri için ayrı ayrı yapılması uygun olacaktır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayette bulunan "müfettiş-i hükkâm-ı şeriye" denilen görevlilerin, vilayetteki mahkemeleri Şeyhülislamlık tarafından belirlenecek tenbihname dairesinde denetlemeleri usulü yargının denetiminin yargı teşkilatına mensup olan kişilerce önceden belirlenen esaslara göre yapılması yönüyle yargı bağımsızlığına hizmet etmektedir.

1873 tarihli "*Hükkâm-ı Şer'îye Nizamnamesi*"nde kadıların sınıflara ayrılması, bölge sistemine geçilmesi, disiplin soruşturması esaslarının belirlenmesi ve kademeli disiplin cezalarının belirlenmesi ve özlük dosyasının Şeyhülislamlık'taki intihap encümeninde tutulması, hâkimler hakkında yapılan şikâyetlerin asılsız olması ya da bir iftiraya dayanması durumunda haklarında ceza yargılaması yapılacağına belirtilmesi yargı bağımsızlığı

⁷⁷ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, c.VII, s.169

⁷⁸ Ahmet Akman, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler" MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 8, no. 1 (2019) s.436. Ticaret mahkemeleri günümüzde de özellikle il merkezlerinde hukuk mahkemelerinden farklı olarak kurulmakta, bulunmayan yerlerde yargı görevleri ihtisas sıfatıyla kurulmuş ise 3 veya 4 numaralı Asliye Hukuk Mahkemesi'nce yerine getirilmektedir.

⁷⁹ İrade-i seniyye tarihi: 26 Şaban 1293/ 15.09.1876, yayımlandığı Düstur: I.Tertip, c.4, ss. 115-124

⁸⁰ Dürer'ül Hükkâm'ın ikinci baskısının yapıldığı 1330/1914 yılında geçerli usul bu şekildedir. Bkz. Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, Dürer'ül Hükkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2020, c.4, s.3227

⁸¹ Mekin olmak, rütbe ve mekân sahibi olmak anlamına gelir ve hâkimlerin hukuk sistemi içinde şerefli ve güçlü bir yer teşkil ettiğini ifade eder. Bkz. Ali Haydar Efendi, Dürer'ül Hükkâm, s. 3238 "*Hâkim, Ahkam'ül Hakimin'den ve Azizün zü'ntikamdan korkarak hakk ve doğru ne ise onunla hükmeder. Yoksa nefsi arzusuna ittiba veya mesela kadı olduğu kasaba ahalisinden bir kimsenin hatırına mûra'at veya mesela o kasaba eşrafından bir kimseden korkarak hükmetmemelidir. ...Hâkim hikmete tabi olmalıdır...*" Ali Haydar Efendi, s. 3254

bakımından olumlu gelişmelerden sayılabilirken; tahkikatın vali eliyle yapılması ve görev teminatının tam olarak tanınmaması ise bu ilke açısından olumsuz vakıalardır.

Nizamiye mahkemeleri hakkında değerlendirme yapmak gerekirse, öncelikle hukuk işleri ile idari işleri tamamen ayırma amacı güden 1868 tarihli “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi*” yargı bağımsızlığı konusunda önemli bir yere sahiptir. 1870 yılında çıkarılan “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Dâhili Nizamnamesi*”⁸² ile Divana nizamiye mahkemeleri üyelerinin hâkimlik sıfat ve memuriyetine münasip davranmalarına nezaret etme, aksi şekilde davrananların ta’zir ve te’dibini ifa etme vazifesi de tevdi edilmiştir. Bu şekilde bir temyiz organı olarak kurulmuş divan, aynı zamanda ilk derece mahkemesi hâkimlerini denetim makamı hâline de gelmiş olmaktaydı. Temyiz vazifesi verilen organa aynı zamanda denetim vazifesi de yüklenmesi yargının sağlıklı işlemesine engel olduğu gibi, yargı bağımsızlığına da zarar veren bir durumdur. Bu hususta ilerleyen zamanda çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

1875 yılında ticaret mahkemelerinin Ticaret Nezareti yerine Adliye Nezareti’ne bağlanması yargı bağımsızlığı yolunda atılmış olumlu bir adımdır.⁸³ Bununla birlikte yeni kurulan bu yargı müesseseleri ile sistemdeki çok başlılık artmıştır. Ayrıca yargının idari teşkilatında da bir birlik oluşturulamamıştır. Nitekim bu dönemde; şer’iye mahkemeleri Meşihat dairesine, nizamiye mahkemeleri Adliye Nezareti’ne, konsolosluk mahkemeleri konsolosluklara, cemaat mahkemeleri ise dini cemaatlara bağlı olarak çalışmıştır. Bu mahkemeler, devletin sona ermesine dek, görev ve yetki uyumsuzlukları içerisinde vazife görmüştür.⁸⁴ Bu dönemde yine, padişahın mutlak otoritesinin buyurduğu işlemleri denetleyebilecek güçte bir bağımsız yargı organının varlığından da bahsedilememektedir.

4. Kanun-ı Esasi (1876)-1921 Anayasası Arasındaki Dönem

1876 tarihli Kanun-ı Esasi⁸⁵, yargı bağımsızlığından bahseden ilk metin olarak anılması ve yargı konusunda getirdiği teminatlar hasebiyle Türk anayasa tarihinde belli bir öneme ve yere sahiptir. Bu metin, yargıyı bir güç olarak tavsif etmemiş ancak, yargı bağımsızlığı kapsamındaki hususlara maddelerinde yer vermiştir.⁸⁶ 81. maddesinde hâkimlerin vazifelerinden alınamayacakları, istifa hakları bulunduğu ve istifalarının kabul edilebileceği, terfilerinin, meslek ve vazife yerlerinin değiştirilmesinin, emeklilik ve bir

⁸² Düstur, I.Tertip, c.1, ss. 328-342

⁸³ Esasında devletler bazı zamanlarda yargılama görevi ifa eden kurumları idari teşkilat bünyesinde tesis edebilmektedir. Buna 2025 yılı itibariyle illerde İl Ticaret Müdürlükleri, ilçelerde kaymakamlıklar bünyesinde çalışan “Tüketici Hakem Heyet”leri örnek olarak verilebilir.

⁸⁴ Avi Rubin, Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity, Palgrave Macmillan, New York, 2011, s. 15

⁸⁵ Düstur, I.Tertip, c.4, 1-4. Kanun-ı Esasi’nin latince metni ile yapılan değişiklikler için bkz. Osmanlı’dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023, ss. 29-94

⁸⁶ Kanun-ı Esasi’nin tam bir şerhi için bkz. Ömer Ziyaeddin Dağıstani, Mirat-ı Kanun-ı Esasi, Haz. Necmettin Azak, BüyüyenAy Yayınları, İstanbul, 2022.

suçtan dolayı mahkûm olma nedeniyle azillerinin hususi kanun hükümlerine tabi olacağı hükmüne bağlanmıştır.

1876 Anayasası, 82. maddesinde yargılamanın aleni yapılacağı, 85. maddesinde her davanın ait olduğu mahkemede görüleceği, yine kişiler ile hükümet arasındaki davaların genel mahkemelerde bakılacağı hususlarını düzenlemiştir. Yargı bağımsızlığı konusunda önem arz eden 86. maddesi ile mahkemelerin her türlü müdahaleden azade olduğu açıkça ifade edilmiştir. Nizamiye ve şer'îye mahkemelerinin görev ayrımını düzenleyen 87. maddeden sonra, mahkemelerin sınıflarının, görevlerinin, yetki dereceleri ve bölünmelerinin, hâkimlerin vazifelendirilmelerinin kanunlara dayanacağı (md. 88), olağanüstü mahkeme kurulmasının yasak olduğu (md. 89) ve hâkimlerin maaşlı başka bir memuriyeti kabul edemeyecekleri (md. 90) hüküm altına alınmıştır. Yargı bağımsızlığı açısından önemli olan bu hükümlerin, bazı yazarlarca Sultan II. Abdülhamit'in 13 Şubat 1878'de meclisi tatil etmesiyle ortadan kalktığı öne sürülmüştür.⁸⁷

1879 yılında “*Adliye ve Mezahib Nezareti'nin ve Devair-i Merbutesinin Vezâifi Nizamnamesi*”⁸⁸ çıkarılmıştır. Bu nizamname ile Adliye Nezareti ve bağlı dairelerin teşkilat şeması hazırlanmış, görevleri açıklanmıştır. Nizamname'de konuyla ilgili hükümlerden 16. madde ile evrak müdürlüğüne yerel mahkemelerden gelen temyiz dilekçelerini kaydedip temyiz mahkemesine gönderme, 4. madde ile de Nezaret'e temyiz mahkemesinin verdiği kararları ve çıkarılan genelgeleri ilk derece mahkemelerine tebliğ etme görevi verilmiştir. Yine, temyiz mahkemesi ile istinaf mahkemesi reislerinden Adliye Nazırı tarafından seçilen bir adliye encümeni kurulmuştur (md. 8). Bu encümen taşradan gelen hukuki soruları cevaplama ve nezaret tarafından görüşleri istenilen konularda mütalaa vermekle görevlidir. Encümenin verdiği görüşler mahkeme kararı kuvvetinde olmadığı gibi üyeler verdikleri görüşten sorumlu değildir. Yargı örgütünün bütçesi konusunda da maaş ve diğer masrafların adliye muhasebeciliği tarafından düzenli olarak bakanlık emriyle ödenmesi sistemine geçilmiştir (md. 17). Aynı yıl nezaretten gönderilen bir genelge ile de taşradaki hâkim ve diğer yargı görevlilerinin maaşları ayrı ayrı belirlenmiştir.⁸⁹ Yine o yıla ait bir genelgede⁹⁰ Nezaret'ten temyiz mahkemesi ve diğer mahkemelere bildirilen hususların müddeimumilik vasıtasıyla tebliğ olunacağına dair bir düzenleme yapılmıştır.⁹¹

1879 tarihli “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati*”⁹² ile İstanbul'daki mahkemeler dâhil bütün imparatorluğu kapsayan umumi bir düzenleme yapılmış, değişik mahkeme yapıları kaldırılmış ve adliye

⁸⁷ Mustafa Görüryılmaz, *Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi*, Işık Yayınevi, Ankara, 2007, s. 209

⁸⁸ Düstur, I.Tertip, c. 4, s. 125 vd.

⁸⁹ Düstur, I.Tertip, c. 4, s.731

⁹⁰ “*İdare-i Adliyeye Dair Mevaddın Makam-ı Nezaretten Mahkeme-i Temyiz Riyasetlerine Baş Müddei Umumi Marifetiyle Tebliğ Olunacağına Dair Tahrirat-ı Umumiye*”nin metni için bkz. Düstur, I.Tertip, c. 4, s.7 23

⁹¹ Bugün yani 2025 yılı itibarıyla de mahkemelere muhabere yoluyla gelen evrakın tebliğinde Cumhuriyet Başsavcılıkları aracı kılınmaktadır.

⁹² Düstur, I.Tertip, c. 4, s. 235 vd.

memurlarının atanması için Adliye Nezareti'nde "İntihab Encümeni" kurulmuştur.⁹³ Kanun'a göre, hukuk ve kabahat davaları ihtiyar ve nahiye meclisleri tarafından görülebilecekti (md. 1 ve 2). Ticaret mahkemesi olmayan yerlerde kaza mahkemesi ticari davaları o yerin itibar edilen tacirleri tarafından seçilecek geçici üyelerinin bulunması şartıyla görecekti (md.10). Kaza mahkemesi bir başkan ve iki üyeden oluşacaktı (md.14). Ayrıca mahkeme bünyesinde kararları uygulamak için icra memurları görevlendirilecekti (md.18 ve 19). Kanun ticaret mahkemelerinin teşkilatının kendi özel kanununa göre düzenleneceğini ayrıca belirtmiştir (md.22). Liva merkezi bidayet mahkemeleri ve iki dairesi merkez bidayet mahkemelerinde "mülazım" denilen hâkim yardımcılarını mahkeme işlerine yardım edecekti (md.26 ve 27). İstinaf mahkemeleri ise bir başkanla dört üyeden oluşacak, iki üye kadrolu, iki üye ise fahri olarak görev yapacaktı (md.32). Fahri üyeler halkın itimadını kazanmış ve hakimlik vasıflarını taşıyan kişilerden vilayet idare meclisince kendilerine isim yazdıranlar arasından altı kişi seçilerek, bu kişiler ikişer ikişer olacak şekilde birer sene müddetle istinaf mahkemelerine Adliye Nezareti'nce atanacaktı (md.33). Hâkim olarak atanmak için kötü ahlakla bilinmemek, 25 yaşını tamamlamış olmak, ceza almamış olmak, Nezaret'in yaptığı sınavda başarılı olmak veya bir mahkemede dört sene süreyle mülazımlık veya katiplik yapmış olmak şartları aranmıştır (md.43). Kanun'a göre hakimler rızaları olmaksızın başka hiçbir memuriyete atanamayacaktır (md.48). Hakimlik sıfatına yakışmayan hareketler sergileyenler ve suç işleyip ceza alanlar Nezaret tarafından azledilir (md.49). Mesaisine bir ayda özürsüz üç gün gitmeyen hâkim istifa etmiş sayılır ve yerine başkası tayin edilir (md.50). Savcılık kurumunu da düzenleyen bu kanuna göre savcılarının adli işlerde kamu hukukunu korumak için padişah tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır (md. 56). Adliye Nezareti'nin emri altında bulunan savcılarının tayin ve azli Nezaret'in takriri üzerine irade-i seniyye ile olacaktı. İstanbul'da Mahkeme-i Temyiz nezdinde bir başsavcı bulunacak, ayrıca her istinaf mahkemesinde bir savcı ve her kaza bidayet mahkemesinde bir savcı yardımcısı bulunacaktı. Kanuna göre taşra nizamiye mahkemelerinin işlemlerini sürekli teftiş amacıyla her vilayet dairesi için bir müfettiş tayin edilecekti.⁹⁴ Bu şekliyle, Tanzimat döneminde savcılığın hâkimlerden ayrı olarak kamu tarafına mensup memurlar olarak, bakanlığın emrinde bulunup adliyelere atanmış görevliler olduğu ve konum itibarıyla hâkim gibi bağımsız olmadıkları açıkça görülmektedir.

1879 tarihinde çıkarılan "*Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu*"⁹⁵ ve aynı yıla ait olan "*Usul-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanunu*"⁹⁶ düzenlemelerinde konuyla ilgili bazı hükümler yer almaktadır. *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye*

⁹³ Fatmagül Demirel, Adliye Nezareti, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.88. 1879 yılına ait bir telgrafname ile Adliye Nezareti vilayet ve kazalarda yeni bir karar alıncaya kadar eski seçim usulüne göre mahkemelere üye seçilmesi ve merkeze bildirilmesini, dört üyeli mahkemelerde iki üyenin fahri üye olarak belirlenmesini ilgili mahallere duyurmuştur. Bkz. Düstur, I.Tertip, c. 4, s.732

⁹⁴ Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri" md., DİA, 2007, c. 33, s.186. Teftiş ilişkin hükümler kanunun 74. ve devamı maddelerinde yer almaktadır.

⁹⁵ Düstur, I.Tertip, c. 4, s. 131 vd.

⁹⁶ Düstur, I.Tertip, c. 4, s. 257 vd.

Kanunu'nun birinci kitabının dördüncü faslı savcılarla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Bu kanunla ülke genelinde tüm ceza mahkemeleri nezdinde devlet tarafından atanan savcılarının görev yapması esası getirilmiştir. Kanun'un altıncı faslında ise sorgu hakimlerine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Üç yıllığına atanan sorgu hakimleri ilk derece hakimleri arasından Nezaret tarafından atanabilmekte iken, mahkeme başkanı da üyelerden birini geçici olarak asıl sorgu hakimiyle birlikte vazife görmek üzere görevlendirebilmektedir (md.50-51).⁹⁷ Sorgu hakimleri soruşturmaya ilişkin görevler bakımından istinaf mahkemesi savcısının gözetimindedir (md.52). Bu hükümle savcı gözetimi altında çalışma esası getirilen istinaf mahkemesi hâkimlerinin bağımsız çalışabilme özgürlüğünün kısıtlandığı yorumu yapılabilir.

1879 tarihli *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu*'nda ise ilgili hükümler şu şekildedir; bütün mahkemeler davaların muhakemesinde ve hüküm vermekte müstakil yani bağımsızdır. Davaların görülmesi ve karara bağlanmasına kimse tarafından müdahale edilemez (md. 3). İdari işlerle görevli meclis ve dairelerden “mahkeme” marifetiyle oluşmayan komisyonlarca verilen hükümlerin muteber değildir (md. 4) Görüldüğü üzere bu kanunda 1876 Kanun-ı Esasi'de vurgulanan yargı bağımsızlığına ilişkin ilkeler tekrar edilmiş, idari meclislerin kararlarının mahkeme kararı kuvvetinde olmadığı belirtilmiştir. Aynı kanunun 8. babı hâkimleri şikâyet (iştika) hakkındadır. Şikâyet sebepleri iki kısma ayrılmış, bunlar hâkimin hükme hile karıştırarak fesada neden olması veya rüşvet alması ve hakkı yerine getirmekten kaçınması olarak açıklanmıştır (md. 256). Görev teminatı bakımından rüşvetin ispatı için yazılı delil veya husumeti olmayan şahitlerin ifadelerinin bulunması; hakkı yerine getirmekten kaçınmanın ispatı için de üç kez arka arkaya talep sahibince verilen dilekçelerin işlemsiz bırakılması ve bu dilekçeler arasında en az iki haftalık bir sürenin geçmiş olması şartları aranmıştır (md. 260). İlk derece mahkemesi üyeleri hakkındaki şikâyet davası, mahkemenin bulunduğu yargı çevresine bakan istinaf mahkemesi; istinaf mahkemesi üyeleri hakkındaki şikâyet davası ise temyiz mahkemesi hukuk dairesi tarafından görülecektir (md. 261). Kime ait olduğu bilinmeyen ve imzasız dilekçelerin kabul olunmayacağı da kanunda düzenlenmiştir (md. 263). Son olarak, hâkimin şikâyet edilmesi davasında taraf iddiasını ispat ederse, ilgili hâkim tarafın uğradığı zararı karşılamaya mahkûm edilir ve fiil suç oluşturuyorsa bu durum müzekkere ile Adliye Nezaret'i'ne bildirilir (md. 269). İmzasız dilekçelerin kabul edilmemesi görev teminatı bakımından olumlu bir özellik taşıırken, suç işleme durumunda gereğinin yapılması için durumun Nezaret'e bildirilmesi yargı bağımsızlığı açısından sakıncalı olmuştur. Bununla birlikte, aktarılan dönemde hakimlerin mesleğe kabulü ve atanması Nezaret tarafından yapıldığından bunun kendi içinde tutarlı bir usul olduğu yorumu yapılabilir.

⁹⁷ Güncel uygulamada da müstemir yetkili hâkimin çeşitli nedenlerle görev yapamaması durumunda (genellikle 1 haftalık sürelerle) o yerdeki diğer hâkimler bahse konu hâkimin yerine adalet komisyonu başkanı tarafından görevlendirilebilmektedir.

1883 yılında Adliye Nezareti bünyesinde intihap encümeni hakkında bir Nizamname⁹⁸ yayımlanmıştır. Bu Nizamname'ye göre Mekteb-i Hukuk'tan⁹⁹ mezun olup altı ay bir nizamiye mahkemesinde mülazemet yani adaylık yapmayan kişiler hukuk mesleklerine giremeyecektir (md. 2). Bu adayların hâkimliğe başvurularında kendilerinden adaylık sırasında yanında çalıştıkları mahkeme başkanlarından iyi ahlak sahibi olduklarına ve doğru çalıştıklarına ilişkin şهادetname istenilecektir (md. 3). Nizamname'nin 5. maddesi ile hukuk mezunu olmayan ticaret mahkemesi üyelerinin hukuk ve ceza mahkemelerine atanamayacağı esası getirilmiştir. Mesleğe uygun olmayan davranış nedeniyle meslekten çıkarılanlar çıkarma işleminin aksini resmi senetle ispat etmedikçe adliye mesleklerine alınmayacaktır (md. 6). 8. madde ile mesleğe alınmada bir nevi referans olarak, encümen üyelerinden tavsiye mektubu alınması hususu, devamında encümen üyelerinin gizlilik esasına göre oy çokluğuyla vereceği olumlu bir karar ile mesleğe alınma usulü düzenlenmiştir.

1888 yılında “*Hükkâm ve sair Memurin-i Adliyenin Usul-i İntihab ve Tayinlerine Dair Kanun*” ve “*Hükkâm ve sair Memurin-i Adliyenin Sicill-i Ahvaline Dair Nizamname*” çıkarılmıştır. Hâkim ve diğer adliye memurlarının mesleğe alınması ve tayinleri ile bir kısım disiplin hükümlerini açıklayan ilk düzenlemeye göre; ilk derece başkan ve üyeleri ile Adliye Nezareti'ne mensup memurlardan seçilecek beş üyeden oluşan intihap encümeni hâkimlerin mesleğe alınmasında yetkilidir (md.1). Bir hâkimin üç defa muhakemeye tabi tutulması ve zimmekten beraat etmiş olsa bile Temyiz Mahkemesi Baş Müddei Umumisi'nin yazılı talebi üzerine Temyiz Mahkemesi'nde görevine devamı konusunda bir karar verilmedikçe ilgili hâkimin görevini sürdürmesine izin verilmemiştir (md. 22). Şikâyet vukuunda adliye memurlarının soruşturmasının mahallinden soruşturulması veya müfettiş görevlendirilmesi esası benimsenmiştir (md. 23). Ayrıca, intihap encümeni ile birlikte Adliye Nezaretine 25. madde ile hâkimlerden azli icap edenleri meslekten çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu kanunun 26. maddesi ile “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-u Muvakkati*”nin işbu kanuna aykırı hükümleri ilga edilmiştir. Aynı yıl Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce sunulan bir mazbata ile şer'îye mahkemelerinde görev yapan naiplerin yargılanmalarının Meşihat makamından izin alındıktan sonra, vazife yerlerine göre idare meclislerinde yapılmasının uygun olacağının bildirilmesi üzerine 14 Ağustos 1888 tarihli irade-i seniyye ile bu hususta hareket edilmesine karar verilmiştir. Görüldüğü üzere; bu tarih itibariyle yargı mensuplarının mesleğe alınmada ve meslekten çıkarılmasında yetkili merci intihap encümeni olmuştur. Bu encümende kıdemli yargı mensuplarından üyeler olduğu gibi, bakanlık mensupları da bulunmaktadır. 1888 tarihli “*Hükkâm ve Sair Memurin-i Adliyenin Sicill-i Ahvaline Dair Nizamname*”¹⁰⁰ ile de hâkimler ve diğer adliye çalışanları hakkında Nezarette bulunan sicil müdürlüğünde müstakil sicil dosyaları

⁹⁸ Düstur, I. Tertip, Zeyl-3, s. 101

⁹⁹ 1878 yılında nizamnamesi hazırlanan mektep, 1880 yılında Adliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyete geçirilmiş ve öğrenci alımına başlamıştır. Bkz. Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, 2012, S. 3, s.176

¹⁰⁰ Düstur, I. Tertip, c. 5, ss. 1062-1064

bulundurulacağı belirtilmiştir. Nizamnameye göre; şikâyet durumunda bakanlık emri ile hâkimler hakkında muhakeme yapılabilecek, mahkûmiyet ve beraat durumunda netice ilgilinin sicil dosyasının vukuat bölümüne işlenecektir (md.8).

Bu dönemde “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-u Muvakkati*”nin bazı maddelerinde 1903,¹⁰¹ 1905¹⁰² ve 1907¹⁰³ yıllarında değişiklik yapılmıştır. 1905 ve 1907 yıllarında yapılan değişiklikler konumuzla ilgili olmadığından bu kısımda incelenmemiştir. 1903 yılında yapılan değişiklikle (daha önce istinaf mahkemeleri hukuk ve ceza daireleri olarak ikiye ayrılmıştı), bir ceza dairesi olan mahallerde hukuk dairesine “*heyet-i ithamiye*” vazifesi tevdi edilmiştir.¹⁰⁴ Aynı tarihte Usul-i Muhakemat-ı Cezaie Kanunu’nun 200. maddesi de buna paralel olarak değiştirilmiştir.¹⁰⁵

1909 yılında çıkarılan “*Vilâyât Teşkilat-ı Adliyesince İcra Olunacak Tadilat Hakkında Kanun*”la¹⁰⁶ adliye teşkilatı yeni bir şekle sokulmuştur. Bu kanunun 1.maddesinde geçen “*teşkilat-ı adliye teşkilat-ı mülkiyeye tâbi olmayıp*” ifadesiyle yargının teşkilat bakımından bağımsızlığı ifade edilmiştir. Kanun istinaf ve bidayet mahkemeleri teşkilatını düzenlemekle birlikte, icap eden mahallerdeki istinaf mahkemelerinin birinci başkanlarının adliye müdürü sıfatını haiz olarak Adliye Nezareti’nce seçileceğini öngörmüştür (md. 4). Aynı yıl teftişe ilişkin de bir talimat çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Bu talimatla Adliye Nezareti müfettişlerinin mahal mahkemelerini daimî bir teftiş ve nezaret altında bulunduracağı, gerektiğinde kendilerinin giderek bazı durumlarda yardımcılarını göndererek denetim yapacakları, müfettişlerin mahkeme hâkimlerinin ahlakı, iş becerileri ve birbiriyle münasebetlerinin değerlendirileceği raporlar hazırlayacakları, yargı mensuplarına tavsiyede bulunabilecekleri¹⁰⁸ ilan edilmiştir. Talimat ile müfettişlerin bulundukları yerde en büyük adliye memuru hüviyetini haiz oldukları (md. 15) usulsüzlük tespitinde müfettişin nezaretten ilgili adliye mensubunun görevden el çektirilmesini isteyebilecekleri (md.16), müfettişlerin celse ve müzakerelere katılabilecekleri (md. 17) bildirilmiştir. 18.madde ile müfettişlere aynı zamanda vilayet meclisince seçilen hâkimlerin seçiminin usule uygun olup olmadığını denetleme yetkisi ve görevi verilmiştir.

¹⁰¹ Düstur, 1. Tertip, c. 7, s. 1080

¹⁰² Değişikliğe ilişkin bkz. Düstur, 1. Tertip, c. 8, s. 136

¹⁰³ Değişikliğe ilişkin bkz. Düstur, 1. Tertip, c. 8, s. 665

¹⁰⁴ Düstur, 1.Tertip, c. 7, s. 1081. Kanun’a göre, “Heyet-i ithamiye” üyeleri, suçu araştırıp suç işleyenler hakkında tahkikat yapar ve genel hukuku gözetmeye çalışır. Yine Kanun’a göre, bu heyetin üyeleri hükmün oylanmasına katılamaz, katılırlarsa hüküm “yok hükmünde” kabul edilir (md. 200).

¹⁰⁵ Düstur, 1.Tertip, c. 7, s.1081

¹⁰⁶ Düstur, 2.Tertip, c. 1, s. 665

¹⁰⁷ Düstur, 2.Tertip, c. 2, s. 33

¹⁰⁸ 2025 yılı itibarıyla geçerli HSK denetim usulünde de müfettişler denetledikleri mahkemelere denetim sonrası “Tavsiyeler Listesi”ni göndermektedir. Ayrıca HSK’nın resmi web sitesinde mahkemeler için genel tavsiyeler listesi de yer almaktadır. Bkz. <https://www.hsk.gov.tr/hukuk-mah-tavsiyeleri>, e.t: 31.08.2025

1911 yılında “*Adliye ve Mezahib Nezareti Nizamname-i Dâhilîsi*”¹⁰⁹ çıkarılarak adli işlerle sorumlu bakanlığın teşkilatı düzenlenmiştir. Bu nizamnamede 31-39. maddeler arasında memurların disiplinsizliği durumunda verilebilecek 7 çeşit ceza sayılmıştır.¹¹⁰

1913 yılında çıkarılmış bir Kanun-ı Muvakkat¹¹¹ ile yeni teşkilat kurulmamış mahallerde belirli asgari vergi ödenmesi şartıyla mahkeme üyelerinin süre sınırı olmaksızın kanuni şartları haiz olan kişilerden vilayetin adliye encümenince seçileceği hükme bağlanmıştır. Bu şekilde hâkim atama yetkisi, merkezi idarece yeni teşkilat oluşturulana kadar -bazı mahallerde- vilayet encümenine devredilmiştir.

1913 yılında çıkarılmış “*Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*”¹¹² ile kaza, nahiye ve köylerde belli bir bedele kadar olan davaları görmeye yetkili olan seyyar sulh hâkimlikleri kurulmuştur. Bu hâkimlerin; hukuk mezunu olup en az iki sene hâkim veya müddeiumumi muavini olarak çalışmış olmak veya iyi dereceyle mezun olanlardan en az üç sene müstantik olarak çalışanlardan ve istinaf ya da bidayet mahkemesi başkâtipliği yapmış olanlardan ve yine Mekteb-i Hukuk mezunu olup en az üç sene dava vekilliği yapmış olan avukatlardan seçileceği hüküm altına alınmıştır (md. 2). Bu kanun, hukuk ve ceza davalarında muhakeme usullerini detaylı açıkladıktan sonra; 71 ila 74. maddeleri arasında mahkemece verilen hükmün icra ve infazının ne şekilde yapılacağını açıklamıştır. Buna göre; verilen hükmün yerine getirilmesi için davacının hükmü nahiye müdürüne götürüp icrası için başvuru yapması şarttır. Ancak, işi çok olan şehir ve kasabalarda bu görev Adliye Nezareti’nce sulh hâkimliklerine verilebilecektir (md. 93). Devamındaki özel bir hükümle nahiye ve merkeze bağlı köylerde icra vazifesi sulh hâkiminin uhdesine bırakılmıştır. Hâsılı, bu hükümlerle sulh hâkimliklerine şehir ve kasabalarda da bakanlık kararıyla yargılama görevi yanında icra vazifesi verilebilmesi mümkün kılınmıştır.

1913 yılında çıkarılan “*Hükkâm ve Memurin-i Adliye İntihab Nizamnamesi*”¹¹³ ile hâkimlerin seçimi ve tayini konularında düzenleme yapılmıştır. Bu nizamname ile adliye meslekleri iki sınıfa taksim edilmiş, ilk sınıf genel olarak bugünkü adliye memurlarına karşılık gelen zabıt kâtipliği ve yazı işleri müdürleri ile idari kadrolara, ikinci sınıf dokuz terfi derecesine ayrılmıştır. Nizamname’ye göre, Temyiz mahkemesi reisleri, baş müdde-i umumi ve istinaf mahkemesi birinci başkanı doğrudan Adliye Nazırı’nın seçimi ve Padişah’a arzından sonra kendisinin tasdiki ile Temyiz mahkemesi üyeleri, temyiz mahkemesinin üyelerinin gizli oylaması ve üçte iki çoğunlukla seçecekleri üç namzetten birinin Adliye Nazırı tarafından Padişah’a arzından sonra onun tasdiki ile atanacaktır. Nizamnamede nezarete kurulan encümen-i tetkik ve encümen-i tefrik tarafından yargı mensuplarının isimlerinin

¹⁰⁹ Düstur, 2.Tertip, c. 3, s. 467

¹¹⁰ Bu cezalar; ihtar, tevbih (kınama), kısta’l yevm (maaş kesme), tenkis-i kıdem (kademe ilerlemesini durdurma), tenzil-i sınıf (memuriyet derecesini düşürme), te’cil-i memuriyet (maaşsız olarak görevden uzaklaştırma) ve azildir.

¹¹¹ Düstur, 2.Tertip, c. 5, s. 217

¹¹² Düstur, 2.Tertip, c. 3, ss. 322-348

¹¹³ Düstur, 2.Tertip, c. 5, s. 320 vd.

sunulması üzerine, nezaretin arzı ile atanacakları hüküm altına alınmıştır. Encümen-i tefrik terfi etmeye hak kazananları özgeçmişlerini yazarak, baş müddeiumumiliklerden görev sırasındaki tutumlarını sorarak, temyiz mahkemesinden ilgilinin kaldırılan ve tasdik edilen hükümlerini araştırarak tespit etme, bunları encümen-i tetkike gönderme ile görevlendirilmiştir. Encümen-i tetkik ise Temyiz mahkemesinin başkanlığında, müsteşar, istinaf ve temyiz mahkemesi üyelerinden oluşmakta ve yukarıda sayılan görevler için beş namzet belirlemekle görevlidir. Nizamnameye göre, hâkimliğe atanmak için şartlar şunlardır: Osmanlı vatandaşı olmak, yirmi yaşını bitirmek, “Mekteb-i Hukuk” veya “Mekteb-i Kuzat”tan çok iyi veya iyi derecesi ile mezun olmak, sağlıklı olmak, hapis cezası almamış olmak, iyi ahlak sahibi olmak (md. 27). Nizamname “Darülfünun Hukuk Şubesi” mezunları ve dört sene belirli yerlerde kâtiplik yapanlar için yukarıdaki şartlardan başka bakanlıkta Temyiz Mahkemesi başkanı ve üyelerinden oluşacak bir heyetin hazırlayacağı yazılı sınavı ve bu heyetin huzurunda yapılacak sözlü sınavı geçme şartı da aramıştır. Yeni teşkilat kurulmamış mahallerde mali mükellefiyet aranmaksızın mahkeme üyelerinin süre sınırı olmaksızın kanuni şartları haiz olan kişilerden vilayetin adliye encümenince seçileceği ifade edilmiştir. Bu şekilde aynı yıl çıkarılmış olan önceki Kanun-ı Muvakkat’teki mali mükellefiyet kaldırılmıştır. 1914 yılında bu nizamnamenin çeşitli maddeleri değiştirilmiştir. En önemlisi, Mekteb-i Hukuk mezunlarına da mesleğe atanmak için sınav şartı getirilmiştir.

1913 tarihli “*Hükkâm-ı Şer’ ve Memurin-i Şer’iye Hakkında Kanun-ı Muvakkat*”¹¹⁴ ile şer’iye mahkemelerinin vazife ve yetkileri düzenlenmiştir. Kanun’da mahkeme müzekkerelerinin infazının zorunlu olduğu (md. 2), dava görmek ve hüküm vermenin münhasıran kadıların yetkisinde olduğu (md. 3), verilen hükmün Fetvahaneye veya “Meclis-i Tedkikat-ı Şer’iye” tarafından temyiz incelemesi sonucu kaldırılmadıkça geçerli olduğu (md.4), vilayet ve kazaların tamamında şer’iye mahkemelerinin bulunduğu, uzak olan nahiyeler için nahiyeye naibi atanabileceği (md. 5) hususları yer almıştır. Kanun kadıları beş sınıf olarak derecelendirmiş, ayrıca kadıların atanma ve tayinlerinde ilmiye sınıfının itibari rütbelerine mensup kişilerin dahil ve tesirinin bulunmadığı (md.16) vurgulanmıştır. Kanuna göre kadılığa atanma şartları şöyledir: “Medresetü’l Kuzat”tan mezun olmak, 25 yaşını tamamlamış olmak, bir yıl ve daha fazla hapis cezası ile mahkûm olmamak, Mecelle’nin 1792 ve 1794. maddelerindeki vasıfları taşımak (md. 17). Aynı maddeye kanunun neşri tarihinde yapılan yeterlilik imtihanını veren ve emsalinin şartlarını taşıyan Medresetü’l Kuzat öğrencilerinin kazanılmış hakları korunarak kadılığa atanabilecekleri yönünde geçici bir hüküm konulmuştur. Kadı adaylarının mezuniyet derecelerine göre sınıflara ayrılmış mahal mahkemelerine tayin olunacakları (md. 18), bu tayinlerin birinci ve ikinci sınıf kadılıklar için Şeyhülislam arzı üzerine Padişah fermanı ile üç, dört ve beşinci sınıf kadılıklar için ise intihap encümeninin teklifi, Şeyhülislam’ın tensibi ve irade-i seniyye ile yapılacağı, görevlerine ilişkin bir sorumluluk hâli olmadıkça kadıların azledilemeyecekleri ve başka göreve tahvil edilemeyecekleri (md. 23), görev süreleri dolduğunda tercihlerine göre münhal yerlere atanabilecekleri, teklif edilen görev yerine gitmedikleri takdirde azledilmiş

¹¹⁴ Düstur, 2.Tertip, c. 5, ss. 352-361

sayılacakları, bir şer'îye mahkemesinin herhangi bir nedenle kadısız kalması durumunda, mahallin müftüsü veya başka bir ilmiye mensubuna geçici olarak kadılık yapma yetkisi Meşihat tarafından verilebileceği karara bağlanmıştır. Kanunun 29. maddesinde terfi usulü, 30 ve 36. maddeler arasında kadıların yargılanma usulü, 46 ve 47. maddelerinde ise intihap encümeninin oluşumu ve çalışma esasları izah edilmiştir.

1913 tarihli Kanunda kadılar hakkında şikâyet gelmesi durumunda, dilekçenin mazbata ile Meşihat'a iletilmesi, intihap encümeni tarafından tahkikatın yapılması ve ihtiyaç olursa "Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îyye"den mütalaa sorulması akabinde Şeyhülislamlıkça arz üzerine irade-i seniyye ile izin verilmesi hâlinde yargılanmasına başlanması usulü kabul edilmiştir. Yargılama başladığında kadının görevden uzaklaştırılması ve yerine başkasının atanması, yargılama beraatla sonuçlandığında ise kadının sınıfına denk başka bir yere tayini söz konusu olacaktır. Kanun, kadıların Adliye Nezareti'nce de muhakeme altına alınması kararı verilmesi durumunda, muhakeme nedeninin bildirilmesi üzerine ilgilinin Meşihat tarafından görevden el çektirileceğini kaydetmiştir (md. 32). 35. madde terfi ve hâkimlik teminatı noktasında dikkate değerdir. Buna göre; kadının bir sene içinde verdiği hükümlerin onda ikisinin kaldırılması durumunda bir, onda dördünün kaldırılmasında iki, onda beşinde üç sene terfi hakkından mahrum kalacaktır.¹¹⁵ Hükümlerin onda altısının kaldırılması durumunda iki yıl memuriyetten uzaklaştırma, bunu da aşan durumlarda meslekten çıkarma cezası uygulanacaktır.

1913 yılında çıkarılan ve yukarıda arz edilen iki düzenlemenin ilki nizamiye mahkemeleri, sonraki ise şer'îye mahkemeleri içindir. Şer'îye mahkemesinde kadı olmak için yirmi beş yaşını bitirmek şart koşulurken, Nizamiye mahkemelerine hâkim olarak atanmak için yirmi yaşını bitirmek kâfidir. Yine, bir yılın altındaki hapis cezası kadılığa atanmaya engel değilken, nizamiye mahkemelerine hâkim olarak atanmak için herhangi bir hapis cezası almamış olmak şarttır. Şer'îye mahkemelerinde kadı olmak isteyen kişi sayısının yüzlerce yıllık gelenegın varlığı nedeniyle daha fazla olması, yeni nitelikteki nizamiye mahkemelerine rağbetin çok olmaması ve bu mahkemelere hâkim bulmanın daha güç olmasının bu düzenlemelerde etkili olduğu söylenebilir.

1914 yılında Meclis-i Mebusan toplandığında mazbatadaki ifadesiyle 1913 tarihli "Kanun-u Muvakkat'ın ruhunu teşkil eden" iki madde "*Hükkâm-ı Şer'in Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun*"¹¹⁶ olarak kabul edilmiştir. Bu Kanun'a göre; kadılığa atanmak için Medresetü'l Kuzat'tan mezun olmak veya bu medresedeki derslerden yapılan imtihanda başarılı olmak, 25 yaşını tamamlamış olmak, bir haftadan fazla hapis cezası ile mahkûm olmamak, Mecelle'nin 1792 ve 1794. maddelerindeki vasıfları taşımak zorunludur. Görüldüğü üzere, hapis cezasında Kanun-u Muvakkat'teki 1 yıllık süre 1

¹¹⁵ Bugün HSK tarafından uygulanan terfi sisteminde de yargı mensuplarının terfi döneminde birkaç zayıf veya orta not alması durumunda nitelikli terfi yapmaları çok güçtür. Bkz. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/1611202211461-derece-ilke-kararipdf.pdf> (e.t: 31/08/2025)

¹¹⁶ Düstur, 2.Tertip, c.6, ss.1027-1028

haftaya düşürülmüş, mezuniyet şartı da adli hizmetlerde çalışanlar için dışarıdan sınav vererek geçme imkânı tanınarak esnetilmiştir. İkinci ve son maddede ise mezun olan kadı adaylarının fetva emininin başkanlığında kurulacak bir hususi encümenin adaylar hakkında araştırma yaptıktan sonra kararının Meşihat'a arzı sonrasında Kanun-ı Esasi'ye göre Padişah beratı ile vazifeye atanacakları ve bu şekilde kadılık imtiyazlarına hak kazanacakları zikredilmiştir.

1915 yılında "*Mehâkim-i Şer'îye'nin Suret-i Teftişi Hakkında Nizamname*"¹¹⁷ çıkarılmıştır. 10 maddeden oluşan bu Nizamname ile şer'îye mahkemelerinin teftişi için tayin edilecek müfettişlerin görevlendirme usulü, çalışma şekli ve sorumlulukları izah edilmiştir. Buna göre, müfettişlerin kadılar haricindeki memurları teftiş sırasında tespit ettikleri usulsüzlük nedeniyle görevden el çekirme yetkisi vardır. Kadılar hakkında da mer'i mevzuat gereği Meşihat'a teftiş sonucu ivedilikle bildirilecek, gereken işlem Meşihat tarafından tesis edilecektir.

1915 yılında çıkarılan bir Nizamname¹¹⁸ ile hâkimlerin ve diğer adliye memurlarının vazifeye mesai saatlerine riayet ederek devamı ve nöbet hizmetleri konuları bir sisteme bağlanmıştır. Buna göre, tüm yargı mensupları mesai devam çizelgesini günde iki kez imzalayacaktır. Temyiz mahkemesi reisi ve baş müddei umumisi de devam konusunda Adliye Nazırı'nın denetimine açıktır. Teftiş heyetinin her ay teftiş raporunu Adliye Nazırı'na sunma zorunluluğu bulunduğu ve Nizamname'ye aykırı hareket edenler hakkında tetkik encümeni tarafından soruşturma yapılacağı bildirilmiştir. Aynı yıl bu nizamnameye yapılan bir zeyl¹¹⁹ ile mahkeme memurlarının işi olan kişiler ile mahkeme oda ve koridorlarında görüşme yapması ve konuşması yasaklanmış, işi olan kişilere, mahkeme reisleri veya müddei umumiler tarafından belirlenecek saatlerde bu kişilere başvurma imkânı tanınmıştır. Aynı yıl çıkarılan bir nizamname¹²⁰ ile Adliye Nezaretinde teftiş heyeti kurularak terfi usulleri, vazife ve yetkileri belirlenmiştir.

1916 yılında Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen iki maddelik bir kanun¹²¹ ile yeni teşkilat kurulmamış vilayetlerin adliye encümenlerine asgari senelik yüz elli kuruş vergi ile mükellef olan kişiler arasından, bulunmadığı takdirde, mali mükellefiyet aranmaksızın ve mahkeme üyelerinin görev süresi sınırı olmaksızın kanuni şartları haiz olan kişiler arasından hâkim seçme hakkı verilmiştir. Aynı yıl Divan-ı Harpler ile Adliye mahkemeleri arasında yargı yolu uyumsuzluğu çıkması hâlinde bunun Şura-yı Devlet reisinin başkanlığında ve temyiz mahkemesi üyeleri ile Askeri Temyiz divanından seçilen üyelerden oluşacak özel bir encümen kararıyla halledileceği konusunda bir Kanun-ı Muvakkat yürürlüğe konulmuştur.¹²² Yine 1916 yılının sonlarında bir Kanun-ı

¹¹⁷ Düstur, 2.Tertip, c.6, ss. 547-552

¹¹⁸ Düstur, 2.Tertip, c.7, ss.556-558

¹¹⁹ Düstur, 2.Tertip, c.7, ss.623

¹²⁰ Düstur, 2.Tertip, c.8, ss. 230-237. 1919 yılında çıkarılan bir nizamname ile teftiş sınıfları ile terfi şartları değiştirilmiştir. Bkz. Düstur, 2.Tertip, c.11, s. 396

¹²¹ Düstur, 2.Tertip, c.8, s. 276

¹²² Düstur, 2.Tertip, c.8, s. 1311

Muvakkat¹²³ çıkarılarak, intihap encümeninde idarenin ağırlığı arttırılmıştır. Buna göre; encümen reisi Adliye Nazırı tarafından atanacak, heyet yedi üyeden oluşacaktır. Heyette müsteşar ve sicil müdürü daimi üye olarak, kalan beş üye ise temyiz ve istinaf mahkemesi üyelerinden geçici süreyle atanacaktır. Heyet oy çokluğu ile karar verecektir. Eşitlik durumunda başkanın oyunun olduğu tarafın görüşü geçerli kabul edilecektir. Önem arz eden bir hüküm olarak, Adliye Nazırı'na encümençe seçilen üyeyi reddetme yetkisi de verilmiştir. Bu durumda encümen yeni bir üye seçmek zorundadır. Düzenleme ile önceki mevzuatın buna aykırı hükümleri kaldırılmıştır. 1919 yılında bir kararname¹²⁴ ile 1916 yılında yapılan değişiklik ilga edilmiştir.

1917 yılında hukuk tarihimizde önemli sayılan bir değişikliğe imza atılmıştır. Meclisçe kabul edilen bir kanunla¹²⁵ şer'îye mahkemeleri Meşihat'tan ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu kanunla Temyiz Mahkemesi'nde şer'îye mahkemelerinden gelen davaları incelemek için "şer'îye" dairesi kurulmuş, kadıların atanması ve tayini nezaret nezdinde kurulan encümen kararına tâbi kılınmıştır. Bu düzenlemelerle yargı sistemi içinde birlik sağlamak istenilmiştir. 1920 yılında çıkarılan bir kararname¹²⁶ ile bu mahkemeler tekrar Meşihat'a bağlanmıştır. Mahkemelerin bürokratik bir kuruma bağlı olması yargı bağımsızlıklarının teknik anlamda bulunmadığı şeklinde yorumlanabilirse de bu dönemde genel olarak mahkeme hâkimlerinin yargılama ve kararlarına müdahale edilmemesi ilke olarak benimsenmiştir.

1918 yılında savaş sırasında elden çıkan ve sonrasında kurtarılan vilayetler (*vilâyât-ı müstahlasa*) hakkında adli işlerin yürütülmesi ile ilgili bir kararname¹²⁷ çıkarılmıştır. Bu kararname ile mahkeme hâkimlerinin ve müddeiumumilerinin mer'î mevzuat çerçevesinde vazife ifa edecekleri ilan edilmiştir.

1919 yılında çıkarılan bir Nizamname ile 1915 yılında çıkarılan mesaiye devam hakkındaki nizamname değiştirilerek; görevdeki hâkimler hakkında vazifeye mazeretsiz gelmeyenler hakkında gerekli işlemin doğrudan Adliye Nazırı veya vekili tarafından yapılacağı belirtilmiştir.¹²⁸

11.04.1920 tarihinde Meclis-i Mebusan işgal güçlerinin baskısıyla feshedilmiştir. İşgal döneminde 23.04.1920 tarihine kadar İstanbul hükümeti tarafından çıkarılan hukuki metinlerin geçerli olduğu, sonraki tarihli olanların geçersiz olduğu TBMM hükümeti tarafından kabul edilmiştir.

¹²³ Düstur, 2.Tertip, c.8, s. 1376

¹²⁴ Kararnameler 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile hukuk hayatımıza girmiş olup, 36. maddeye göre padişah ve meclis-i vükelanın, meclis tatilde iken veya memleket herhangi bir felakette iken aciliyet nedeniyle çıkardığı kararnameler meclis açıldıktan sonra meclisin onayına sunularak kanunlaştırılmaktaydı. Kararnamenin metni için bkz. Düstur, 2.Tertip, c.11, s. 278

¹²⁵ Düstur, 2.tertip, c.9, s. 270

¹²⁶ Düstur, 2.tertip, c.12, ss. 69-70

¹²⁷ Düstur, 2.tertip, c.10, s.501

¹²⁸ Düstur, 2.tertip, c.11, s.357

Aralık 1921'e gelindiğinde işgalin getirdiği asayiş problemleri ve diğer hukuki sıkıntıları gidermek amacıyla İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti; Fransa, İngiltere ve İtalya Fevkalade Komiserlikleri ile bir sözleşme imzalamıştır. Buna göre; bu ülkelerin vatandaşları ile Osmanlı vatandaşları arasındaki hukuki, ticari ve denizcilik ile ilgili uyuşmazlıkların çözülmesi için “*Devre-i Mütârekeye Mahsus Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli Teşkilî Hakkında Kararnâme*”¹²⁹ çıkarılarak ateşkes dönemine mahsus olmak üzere geçici bir adli encümen kurulmuştur. Karma nitelikteki bu adli encümen taşınmaz malların tasarruf hakkı ile ilgili uyuşmazlıklar haricindeki tüm uyuşmazlıklarda görevli kılınmıştır (2. md). Bu düzenlemenin, Osmanlı Devleti'nin yargı yetkisini başka devletlerle paylaşması nedeniyle yargı bağımsızlığını temelden zedeleyici bir özellik taşıdığı söylenebilir.

1876 Anayasası ve bu dönemdeki diğer düzenleyici metinlerde, yargı bağımsızlığı ile ilgili olumlu adımlar atılmıştır. Bu hususta aşağıda yer alan değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1879 yılına ait ve Adliye Nezareti tarafından mutasarrıflıklara gönderilen bir telgrafnamede¹³⁰ “*kuvve-i adliyenin idare-i mülkiyeden ayrı bulunduğunu*”, Kanun-ı Esasi gereğince mülki teşkilattaki memurların mahkeme emirlerinin icraya konulmasında tercih yapma veya geciktirme gibi fiillerde bulunamayacakları, altı mahkeme reisince imzalanmış ilamın doğrudan icraya konulacağı bildirilmiştir. Buradan, her ne kadar Kanun-ı Esasi'de yargı bağımsızlığı tanınmış ise de uygulamada eskiden gelen alışkanlıkla bazı yerlerdeki görevlilerce mahkeme kararlarının idarecilerce onaylanmasından sonra mı icraya konulacağı yoksa doğrudan icra edilebilmesinin mümkün olup olmadığının sorulduğu, Adliye Nezareti'nin de yargı işlerine yürütme erkinin mensuplarının karışamayacağını, mahkeme emirlerinin geciktirilemeyeceğini bildirdiği anlaşılmaktadır.

1879 tarihli “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkatin*” ile değişik mahkeme yapıları kaldırılmış, savcıların adli işlerde kamu hukukunu korumak için padişah tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır (md. 56). Bu kanuna göre, Adliye Nezareti'nin emri altında bulunan savcılarının tayin ve azli Adliye Nazırı'nın takriri üzerine irâde-i seniyye ile olacaktı. Bu şekliyle, Tanzimat döneminde savcılığın hâkimlerden ayrı olarak kamu tarafına mensup memurlar olarak, bakanlığın emrinde bulunup adliyelere atanmış görevliler olduğu ve konum itibarıyla hâkim gibi bağımsız olmadıkları açıkça görülmektedir. Aynı kanuna göre taşra nizamiye mahkemelerine müfettiş tayin edilmesi ile de önceki başlıkta yer alan 1868 tarihli ve temyiz organına denetim yetkisi veren düzenlemenin mahzurları giderilmek istenilmiştir.

Yukarıda geçtiği üzere; 1888 yılı itibarıyla yargı mensuplarının mesleğe alımında ve meslekten çıkarılmasında yetkili merci intihap encümeni olmuştur. Bu encümende kıdemli yargı mensuplarından üyeler olduğu gibi, bakanlık mensupları da bulunmaktadır. Hâkimlerin bakanlığın taşra teşkilatındaki memurlar ile hemen aynı hükümlere tabi tutulması ve Adliye Nezaretine meslekten çıkarma konusunda ayrıca yetki verilmesi, kadı

¹²⁹ Düstur, 2.tertip, c.12, ss.529-532

¹³⁰ Metni için bkz. Düstur, 1.Tertip, c.4, ss.704-705

naiplerinin idare meclislerinde yargılanabilmesi yargı bağımsızlığını zedeleyen hususlar olarak göze çarpmaktadır.

1903 yılında yapılan bir düzenlemeyle bir ceza dairesi olan mahallerde hukuk dairesine “heyet-i ithamiye” vazifesi tevdi edilmiştir. Yukarıda geçtiği üzere; “heyet-i ithamiye” üyeleri, suçu araştırıp suç işleyenler hakkında tahkikat yapar. Kanuna göre, bu heyetin üyeleri hükmün oylanmasına katılamaz, katılırlarsa hüküm “yok hükmünde” kabul edilir.¹³¹ Bu değişikliklerle bir kısım yerlerdeki hukuk dairelerinin üyelerine ek bir ceza hukuku vazifesi yüklenmiş olmakla, bu durum da yargı bağımsızlığı ilkesine tezat teşkil etmektedir.

1909 tarihli ve yukarıda geçen teftiş hakkındaki talimat ile müfettişlerin bulundukları usulsüzlük tespitinde müfettişin nezaretten ilgili adliye mensubunun görevden el çektirilmesini isteyebilmeleri (md. 16), müfettişlerin celse ve müzakerelere katılabilmeleri (md. 17) ve vilayet meclisince seçilen hâkimlerin seçiminin usule uygun olup olmadığını denetleyebilmeleri (md. 18) hususları yargının sağlıklı denetimi açısından olumlu düzenlemelerdir. Özellikle müfettişin usulsüzlük tespiti anında hâkimi doğrudan görevden uzaklaştırma yetkisi verilmeyip konunun Nezaret’e bildirilmesi zorunluluğu getirilmesi ve vilayet meclisince yapılan hâkim seçiminin denetlenmesi yargı bağımsızlığının sağlanması bakımından isabetli hükümlerdir. Bununla birlikte yerel bir meclis tarafından atanan hâkimlerin görev yaptıkları mahalde ne kadar bağımsız davranabilecekleri konusu ise tartışmaya açıktır.

1913 yılındaki “*Sulh Hâkimlikleri Hakkındaki Kanun-u Muvakkat*” ile sulh hâkimliklerine şehir ve kasabalarda bakanlık kararıyla yargılama görevi yanında icra vazifesi verilebilmesinin önünün açılması da bu dönemde yapılan ve yargının iş yükünü arttıran bir uygulama olmuştur.

Devletin son döneminde yargı bağımsızlığının siyasi gelişmelerle paralel bir şekilde zayıfladığı da bir gerçektir. Özellikle, adliye teşkilatının ve mesleğe kabul ve tayin kıstaslarının sık sık değiştirilmesi, vilayet meclislerine ve mahalli adliye encümenlerine halktan hâkim seçebilme yetkisi verilmesi, üst görevlere atanmada bürokrasinin ağırlığının arttırılması gibi uygulamaların yargı bağımsızlığıyla bağdaşmayacağı aşîkârdır.

5. 1921-1924 Anayasası Arasındaki Dönem

1921 “*Teşkilât-ı Esasîye Kanunu*”nda¹³² devletin esas organları arasında, yargı organına ilişkin hüküm yoktur. Bununla beraber, o dönemde yargı organına ilişkin 1876 Kanun-u Esasîsinin ve 1879 tarihli “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati*”nin hükümlerinin yeni düzenlemeler yapıncaya kadar yürürlükte kaldığı ifade edilmektedir.¹³³

1920 yılında 388 sayılı kanunla hâkim, savcı ve adliye personeli olarak atanabilmek için sınav geçme şartı getirilmiş, 1921 yılının başlarında Sivas’ta

¹³¹ Düstur, 1.Tertip, c.7, s.1081

¹³² Kanun No: 85, Kabul Tarihi: 20 Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921), Düstur, 3.Tertip, c.1, 196-199; Ceride-i Resmîye (Resmî Gazete), 7 Şubat 1337 (1921)

¹³³ Fatih Özkul, “*Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*”, Ankara Barosu Dergisi, 2016/3, s.217

geçici temyiz heyeti oluşturulmuş,¹³⁴ Meclis hükümeti idaresinde yurdun her tarafına 14.02.1921 tarihinden itibaren hâkim ve müddeiumumiler atanmış, atama ve tayin kararları Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Yine; Büyük Millet Meclisi’nin yargı yetkisine istinaden olağanüstü mahkemeler olarak “İstiklal Mahkemeleri” kurulmuş ve bu mahkemeler görevdeki mahkeme üyelerini bile yargılamıştır.¹³⁵

07.11.1923 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 367 numaralı kanunla Osmanlı hükümetince çıkarılan 8 Şevval 1334 ve 25 Temmuz 1332 tarihli kararname ilga edilerek; Adliye Vekâleti’ne görülmesi bir mahkeme veya adli daireye ait olan dava ve işlerin başka mahkeme veya adliye dairesinde geçici olarak görülmesi için hâkimler ve müddeiumumilere asli vazifelerine ilaveten sair adli vazifeleri ifa ettirme konusunda yetki verilmiştir.¹³⁶

06.03.1924 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 424 numaralı kanunla bazı mahallerde “*Teşkilat-ı Mehâkim-i Nizamiye Kanunu*”na uygun olarak toplu mahkeme usulünün tatbiki, yine belirli yerlerde istinaf heyeti kurulması için Adliye Vekâleti’ne yetki verildiği görülmektedir. Bu kanunla, kurulan toplu mahkemelerin reislerini atama yetkisi Vekâlet’e ait olup, başkâtipler de mensup oldukları mahkemenin azalarından birinin yokluğunda mahkeme heyetine iştirak etmekle vazifelendirilmişti.¹³⁷ Aynı tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 429 numaralı kanunla Şer’iye Vekâleti ilga edilmiş, vatandaşların hukuki işleri konusunda yasama ve infaz yetkisinin TBMM’ye verildiği karara bağlanmıştır.¹³⁸

7 Nisan 1924 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 461 numaralı kanunla, hâkim ve müdde-i umumilerin Adliye Vekâleti’nce belirlenecek kisveyi giyecekleri, giymeyenlerin ilk defada yarı, ikinci defada tam maaşlarının kesileceği bildirilmiştir.¹³⁹

4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli ve 469 numaralı “*Şer’î Mahkemelerin İlgasına Dair Kanun*”la asliye, sulh ve cinayet mahkemeleri kurulmuş, istinaf mahkemeleri ve bu kanuna aykırı tüm hükümler kaldırılmış, kadılığa son verilmiştir.¹⁴⁰ Batılı usulde yargılama yapan mahkemeler ve hâkimleri ile diğer personelleri hakkında “*Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati*” yürürlükten kalkmadığından uygulanmaya devam etmiştir.

¹³⁴ R.G.: 7.2.1921, S. 1.

¹³⁵ Konya İstiklal Mahkemesi Konya olayları nedeniyle Bidayet mahkemesi reisi ve iki üyesini kürek cezasına mahkûm etmiş, ceza infaz edilmiştir. Sonrasında masumiyetlerinin anlaşılması üzerine, TBMM tarafından, 28/10/1922 tarihli ve 276 sayılı kanunla mahkemece verilen karar kaldırılmıştır. Bkz. İstiklâl Harbi Döneminde Resmî Gazete’de Yayımlanamayan 205 Kanun (14 Temmuz 1337 (1921) - 16 Nisan 1339 (1923)) (T.C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Ankara, 2020) 573.

¹³⁶ T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Ankara, 2023, c.1, s.771

¹³⁷ T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Ankara, 2023, c.2, s.428

¹³⁸ T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, c.2, 432.

¹³⁹ T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, c.2, 579.

¹⁴⁰ T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, c.2, 633-635.

1921 Anayasası yasama ve yürütme yetkisinin tek elde toplanmasını öngören, kuvvetler birliği ilkesi ile meclis hükümeti sistemini benimsemiştir.¹⁴¹ Meclis hükümeti teorisinde yargı organının da aynı ele verilmesi yoktur; ancak devlet yapısının dağılma tehlikesi geçirdiği ve vatan toprağının çoğu kısmında topyekûn bir savaş hâlinin bulunduğu bir dönemde tatbik edilen 1921 Anayasası dönemindeki uygulamalara bakıldığında, yargı teşkilatının da kuvvetler birliğinin içinde ve yasama organının etkisinde kaldığı görülmektedir.¹⁴² Bu dönemde İstiklal Mahkemeleri uygulaması, kâtiplerin yargılamaya katılması, hâkimlere bakanlık tarafından ek görev verilebilmesi, belirlenen kıyafetin giyilmemesi durumunda hâkimlerin maaşlarından mahrum bırakılabilmesi yargı bağımsızlığı açısından olumsuz etki doğuran düzenlemelerdir.

6. 1924 Anayasası Dönemi

20.04.1924 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yani 1924 Anayasası'nda yargıya bir "hak" olarak yer verilmiştir. Bu hak millet adına usul ve yasaya göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacaktır (md. 8).¹⁴³ Anayasa'nın 4. faslının başlığında da yargı "kuvvet" olarak nitelendirilmiştir. 54. maddede hâkimlerin bağımsız ve her türlü müdahaleden azade olduğu ifade edilmiş, ancak 55. madde ile azlolanamazlık kuralına istisna getirilmiştir. Anayasaya göre, hâkimlik güvencesine ilişkin hususlar da kanunla düzenlenecektir (md. 56). Anayasa'da, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma öngörülmediği göz önüne alındığında; 55 ve 56. maddelerin yargı bağımsızlığı bakımından risk içeren hükümler olduğu sonucuna varılabilmektedir.¹⁴⁴

1924 Anayasası¹⁴⁵'nda hâkimlerin vasıflarının, hukukunun, vazifelerinin, maaş ve ödeneklerinin, atama ve azil usulünün özel kanun ile tayin olunacağı hükmüne istinaden 1926 yılında "766 sayılı Hâkimler Kanunu" çıkarılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlanan bu ilk Hâkimler Kanunu, 03.03.1926 tarihinde kabul edilen, 20.03.1926 tarihinde yayımlanan "766 sayılı Hâkimler Kanunu"dur. Bu kanun hâkimleri iki sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıfta, ilk derece mahkemesi hâkimleri, icra reis ve yardımcıları, savcılarla yardımcılar, sorgu hâkimleri; ikinci sınıfta, temyiz mahkemesi hâkimleri, başsavcılar ve bakanlık müsteşarı yer almaktadır.¹⁴⁶ Bu kanun, hâkimlik sınıfına girme şartlarını düzenlemiş ve bunun öncesinde bir sınav, adaylık ya da yardımcılık kurumunu düzenlememiştir.

Hâkimlik sınıfına giriş şartları 766 sayılı Kanun'da "*Türk vatandaşı olmak, yirmi yaşını doldurmuş olmak, askerliğini yapmış olmak ya da askerlikle ilişkisi*

¹⁴¹ 1921 Anayasası hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Ergun Özbudun, 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992

¹⁴² Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.52

¹⁴³ Madde metninin aslı şu şekildedir: "*Hakk-ı kazâ, Millet nâmına, usulü ve kanun dairesinde müstakil mehakim tarafından istimal olunur.*"

¹⁴⁴ Özkorkut, 2008, s.236

¹⁴⁵ Latinize metin için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/> s.e.t: 26.01.2025

¹⁴⁶ 766 Sayılı Hâkimler Kanunu, md.1

olmamak, bulaşıcı hastalığı ve göreve engel başka bir rahatsızlığı bulunmamak, ağır hapis cezası, görevi kötüye kullanma ya da namus ve haysiyete dokunur suçtan ceza almamak, hukuk fakültesi ya da hukuk mektebi mezunu olmak, yabancı hukuk fakültesinden mezun olanlar için ise noksan kalan derslerden sınavı vererek ehliyeti bulunduğunu ispatlar tasdikname sahibi olmak” şeklinde yer almıştır (md. 2).

Kanun, hâkimlerin derecelerini belirlemiş, Darülfünun Hukuk Fakültesi’nden veya hukuk mektebinden mezun olanların 1. sınıfın 3.derecesinde bir vazifeye tayin edileceklerini, hâkimlerin seçiminin intihap encümeni kararı ile yapılacağını beyan etmiştir. İntihap encümeninin Temyiz mahkemesi reislerinden birinin başkanlığında, vekâlet müsteşarı, üç temyiz azası, zât (personel) işleri müdürü, ceza ve hukuk işleri müdürü ve teftiş heyeti reisinden teşekkül edeceği, encümen reisi ile temyiz heyetine mensup azaların her altı ayda bir Temyiz mahkemesi umumi heyetince intihap olunacağı, Adliye Vekili’nin encümenin tabii reisi olduğu, Temyiz reisinin mazereti hâlinde müsteşarın vekâlet edeceği, oyların eşitliği durumunda reisin bulunduğu tarafın görüşünün tercih olunacağı ve heyetten altı kişi bulunmadıkça intihap encümeninin toplanamayacağı, hâkimliğe girişle ilgili kararların Adliye Vekili tarafından tasvip olununca tasdiki âliye arz olunacağı, intihap kararlarının esbab-ı mucibe (gerekçe) beyanıyla vekil tarafından reddedilebileceği hükme bağlanmıştır.

Kanun’a göre, ikinci maddesinde yazılı şartları haiz olup da yirmi yıl bilfiil avukatlık edenler veya on yıl Darülfünun Hukuk Fakültesi veya Hukuk Mektebi’nde hukuk ilimleri müderrisliğinde bulunanlar ve bu iki vazifede geçen hizmetleri itibariyle muayyen müddeti bitirenlerden metin ahlâk ile tanınmış olanlar Temyiz mahkemesi azalığına seçilebileceklerdir (md.14).

Kanun’da sırasıyla, Kuzat Mektebi’nden mezun olanların Darülfünun Hukuk fakültesinden mezun bulunanların haiz oldukları hukuka malik oldukları, Adliye Meslek Mektebinden çıkıp da ikinci dereceye kadar terfi eden sorgu hâkimlerinden üçüncü dereceye geçmek için terfi levhasına ismi geçenlerin Hukuk fakültesinde veya mektebinde okunan derslerden imtihan vererek ehliyet gösterdikleri takdirde hâkimliğe tayin olunabilecekleri, Adliye Meslek Mektebi’nden çıkıp da icra memurluğunda üç sene iyi hizmet etmiş olanlardan Adliye Vekâleti’nce tayin edilecek usul ve şartlar dairesinde yapılacak imtihanda kazandıkları takdirde, üçüncü mertebe icra muavinliğine tayin ve bu şekilde birinci sınıf icra reisliğine kadar terfi edebilecekleri açıklanmıştır.

Şartları sağlayanların bir mahkeme yanında zabıt yazma işini en az altı ay yapmak suretiyle uygulama deneyimi kazanmaları 5.03.1927’de Resmî Gazete’de yayımlanan 982 sayılı kanunla öngörülmüştür.¹⁴⁷ Bu Kanun 1934 yılında “2556 sayılı Hâkimler Kanunu” ile ilga edilmiştir.

04.07.1934 tarihinde kabul edilip 14.07.1934 tarihinde yayımlanan, “2556 sayılı Hâkimler Kanunu”, 48 sene tatbik edilmiştir.¹⁴⁸ Bu kanunun 1.

¹⁴⁷ 20/03/1926 tarihli 766 Sayılı Hâkimler Kanunu md. 1 ve 2., orijinal metin için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/571.pdf> s.2369

¹⁴⁸ Bu kanun yerine geçen ve hâlen yürürlükte olan 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nun metni için bkz.

maddesine göre; “*Namzetlik devresini geçirip aşağıdaki şartlar dairesinde ehliyetini ispat etmiş olmadıkça hiç kimse hâkimlik veya müddeiumumilik mesleğine kabul olunamaz.*”

Kanuna göre; “*Namzetler, hâkimlik ve müddeiumumilik sınıf ve derecelerine dâhil değildirler. Bunlara, Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülü Hakkındaki 1452 sayılı Kanununun on ikinci dereceye tahsis ettiği maaş verilir.*”

Kanun namzetlik kurumunu, sonra ise muavinlik sınıfını düzenlemiştir. 2556 sayılı Hâkimler Kanunu, adaylıktan sonra yardımcılığa geçebilmek için iki yıl kadar süren adaylık stajının sonunda adaylığı bitirme sınavında başarılı olma ve kabule mâni hâli olmama şartlarını aramıştır. Hâkim yardımcılığına alımlarda aranan şartlar şu şekildedir:

“Türk olmak, yirmi bir yaşını bitirmiş ve otuz yaşını geçmemiş olmak, askerlik fiili hizmetini yapmış veya askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış bulunmak, başkasına geçer hastalığı, vazifesini gereği gibi yapmağa mâni olabilecek vücut veya akılca bir arızası bulunmamak, yabancı ile evli olmamak, bir Türk hukuk fakültesinden veya mektebinden mezun olmak veya mülkiye mektebinden mezun olup da noksan kalan derslerden hukuk fakültesinde imtihan vermiş olmak veya yabancı bir memleket hukuk fakültesinden mezun olup da Türkiye hukuk fakülteleri programlarına göre noksan kalan derslerden imtihan ile tasdikname almış bulunmak, şeref ve haysiyeti muhil bir suçtan mutlak surette ve bir' cürümden dolayı üç ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkûm bulunmamak veya bu kabil suçlarla hapsi müstelzim (gerektiren) herhangi bir cürümden dolayı ceza takibi altında bulunmamak, sarhoşluğu, kumar oynamağı adet edinmiş, kumar oynamış, ahlâk ve suretçe hâkimliğe yaraşmayacak bir hâl ile dile gelmiş olmamak.”¹⁴⁹

Adaylığa başvuru ve alınma süreci ise şöyledir: Her yıl alınacak aday sayısı Vekillikçe tespit edilir, adaylar Adliye müsteşarı ile Teftiş Heyeti reisinden ve hukuk, ceza ve personel işleri umum müdürlerinden teşekkül edecek heyetin mütalaası alındıktan sonra Adliye Vekili tarafından tayin olunur. Taliplerin sayısı belirlenen miktarı aştığı takdirde diploma derecesi tercihte esas tutulur. Bu şartta da eşitlik hâlinde kur'a çekilerek adaylar belirlenir.

Adaylığa kabul olunanlar iki sene süreyle mahkemelerle müddeiumumiliklerde staj görür, icra memurlarına, sorgu hâkimlerine yardım ve vekâlet ederler. Namzetler vekâleten ifa ettikleri vazifelerden ve kendilerine tevdi olunan işlerden ötürü asıl vazife sahipleri gibi sorumludur (md. 5).

Adaylık süresini bitirmiş ve ahlâkça kabule engel bir hâli görülmemiş olanlar muavinlik imtihanına girebilir. Kabule engel hâli bulunanların Adliye Vekilliği'nce adaylıklarına son verilir. Bunlar bir daha adaylığa kabul edilmezler (md. 6). Muavinlik imtihanı Adliye Vekili'nce ikisi yüksek dereceli hâkimlerden, ikisi hukuk fakülteleri profesörlerinden ve biri avukatlardan olmak üzere seçilecek heyet huzurunda ve Ankara'da yapılır. Her imtihanda

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, e.t:27.01.2025

¹⁴⁹ 14.07.1934 tarihli 2556 Sayılı Hâkimler Kanunu

onda altıdan ve imtihanların toplamından ortalama onda yediden yukarı puan alanlar muavinliği kazanmış olurlar. İmtihanda başarısız olanlar veya mazeret nedeniyle imtihana giremeyenler bir sene sonraki imtihana girebilir. Üç defa imtihana giremeyen ya da üç imtihanda başarılı olamayanlar adaylıktan çıkarılır. Adaylığa kabul tarihinden itibaren beşinci yıl bitimindeki imtihana giremeyen ya da bu imtihanda başarılı olamayan adaylar hakkında da bu hüküm uygulanır.

İşbu kanuna göre; adayların vazifesini yapmakta gösterdiği yetenek ve ahlâkî gidişi hakkındaki bilgiler, çalıştığı daire âmirleri tarafından mensup olduğu mahkemenin en yüksek dereceli hâkimine veya müddeiumumisine altı ayda bir verilecek üstyazı ekli raporla o hâkim veya müddeiumuminin aday hakkında görgü ve bilgisine dayanan mütalaalarından ve Adliye müfettişlerinin raporlarından alınır (md. 11). Personel İşleri Müdürlüğü'nce her aday hakkında toplanan belgeler adayın şahsî dosyasıyla beraber ayırma meclisine verilir. Ayırma meclisi her adayın, imtihanda kazandığı dereceye; ahlâkî gidişi hakkında toplanan bilgilere ve diplomasında kazandığı dereceye göre emsali arasındaki mertebesini tayin eder ve puan sırasına göre bir defter düzenler.

Yardımcılığa hak kazananlar hâkimlik veya müddeiumumilik mesleklerinden hangisinde ihtisas yapma istekleri olduğunu bakanlığa bildirir, ayırma meclisince de sınavlarda ve adaylık devresinde sergilenen kudret ve kabiliyetin nitelik ve özelliğine göre adayın hangi meslekte ve hangi kısımda daha çok istidadı görüldüğü belirtilir. Bunlar mesleğe kabulde mümkün olduğunca dikkate alınır.

Boşalacak yardımcılıklara yukarıda sözü geçen defterdeki sıraya göre önce gelen, önce atanır. Bu deftere ismi geçenlere, yardımcılıklara atanıncaya kadar vekillikçe gerekli olan yerlerde o sınıflardaki görevler verilebilir.

Yardımcılık yapanların hâkimlik ve müddeiumumilik sınıflarına terfileri için kendi sınıfının son derecesinde en az iki yıl çalışmak şart koşulmuştur.

Kanunun 62. maddesi ile hâkimlerin mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebeplerine dayanıyor olsa bile, maaşlarından mahrum edilemeyecekleri, mevki ve memuriyetlerinin, onayları alınmadan, terfi suretiyle de olsa değiştirilemeyeceği, vekâlet emrine alınamayacakları, kanun hükümleri dışında emekliye ayrılamayacakları hükme bağlanmıştır. 70. madde ile avukatlar ve akademisyenlerden mesleğe kabulün şartları açıklanmıştır.

Bu Kanun'un geçici 3. maddesine göre Adliye Vekili adaylık süresi ve sınavına dair hükümlerinin yerine getirilmesini kadro vaziyeti dikkate alınarak geri bırakabilir. Ancak geri bırakma iki yılı geçemez. Yine kanunun geçici 4. maddesine göre Adliye vekilliği kanunun 26. maddesindeki yazılı ihtisas imtihanına ait hükümlerinin yerine getirilmesini de üç yıl geri bırakabilir. 2556 sayılı kanun adaylığı bitirme diğer bir tabirle yardımcılığa geçmek için yapılan bu sınavları Ankara ilinde yapılmasını düzenlemiştir. Bu sınavda başarılı olanlar yardımcılığa hak kazanmakta; hâkimlik ya da savcılık mesleklerinden hangisini icra etmek isterlerse arzularını Vekillığe bildirerek kanunda belirlenen şartlar dâhilinde seçtikleri meslekte görevlerini yapabilmekteydi.

Yargı bağımsızlığına ilişkin düzenlemeler açısından, 1924 Anayasası'nın 1876 Anayasası'ndan daha geride olduğu ifade edilebilmektedir. Örneğin, 1876 Anayasası'nda yer alan doğal yargıç ilkesi güvence altına alınmış iken, aynı ilke 1924 Anayasasında herhangi bir düzenlemeye konu olmamıştır. Aksine, Anayasa'nın Meclis görüşmelerinde “*fevkalade mahiyeti haiz mahkeme teşkili memnudur*” şeklindeki, olağanüstü mahkeme kurma yasağına ilişkin ek fıkra önerisi reddedilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca 1924 Anayasası'nca, 25. maddesindeki düzenleme ile kanunların yorumlanması yetkisini mahkemelere değil, yasama organına verilmiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin üyelerinin Meclis tarafından ve mebuslar arasından seçilmesi, idare mahkemesine yargı kuvvetine ilişkin dördüncü fasıl yerine, yürütme görevini düzenleyen üçüncü fasılda yer verilmesi ve 52. maddede, nizamnamelerin kanuna aykırılığı iddiasının çözüm yeri olarak Büyük Millet Meclisi'nin gösterilmesi de 1924 Anayasası'nın yargı açısından getirdiği diğer sınırlayıcı düzenlemeler olarak dikkat çekmektedir.¹⁵¹

Tatbikatta, hâkimlerin tayin, terfi, nakil ve disiplin işlerinde yürütme organının yetkili kılınmış olması ve hâkimlerin yaş haddi dikkate alınmaksızın “görülen lüzum” üzerine resen emekliye sevk edilebilmeleri, yargı organını yürütme organına bağımlı kılmıştır.¹⁵²

2556 Sayılı kanuna göre; adayların seçiminde Adalet Bakanlığı'nın ağırlığı olup, terfi işlemleri ayırma meclisi kararları ile yapılmaktadır. Hâkimlerin denetimi Adalet Bakanı'na aittir; ihtar cezası yine bakan tarafından doğrudan ya da onun teklifi üzerine verilebilmektedir. Ayrıca 2556 sayılı Kanun'da, yargı güvencesi “*asli maaşı 60 ve daha yukarı*” olanlar için tanınmış, bu maaş hakkına erişememiş durumdakiler için ise güvence kabul edilmemiştir.¹⁵³

SONUÇ

Hukuka dayanan devlet anlamına gelen “hukuk devleti” kavramı pek çok felsefi tartışmaya neden olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca her milletin, kendi bünyesine uygun kurallar ve sistemler kurduğu gerçeği karşısında; hukuk devleti ve yargı bağımsızlığının tek bir usulü veya tanımının bulunmaması gayet tabiidir. Bazı devletler yargı erkinin bağımsızlığını katı şekilde sağlamaya çalışırken, bazı devletler de yürütmeyle birlikte yargı erkinin bir arada kullanan görevliler vasıtasıyla hukuki meseleleri çözmeye çalışmıştır.

Osmanlı adli sisteminde kadının idari ve mali görevleri olması onun hâkimlik vasfını ortadan kaldırmamaktadır. Tanzimat devrine kadar

¹⁵⁰ Şeref Gözübüyük / Zekai Sezgin, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957, s.414

¹⁵¹ Meclis, dilediği takdirde yargı yetkisini bizzat kendisi kullanabilme imkânına sahiptir. İstiklal Mahkemeleri ile somut örneği oluşturulan bu yargı çeşidi, 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bkz. Tanör, 2020, s.306 vd.

¹⁵² Özkul, 2016, 219.

¹⁵³ Düzenlemenin 1924 Anayasası'na aykırılığı ileri sürülmüş ancak bir sonuç alınamamıştır. Bkz. Çetin Özek, “Yargının İdari Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XLV-XLVII (1-4), 1979-1981, s.934

vatandaşların adli meseleleri kadılar, bazı özel davalarda ise “divan”lar tarafından çözümlenmiştir. Bu dönemde bazı idarecilerin mahkeme işlerine müdahalesi söz konusu olmuşsa da “Hüküm eksere göredir.” kaidesine binaen maddi anlamda yargı bağımsızlığının bulunmadığı söylenemez. Osmanlı Devleti, değişen şartlar ile birlikte, hukuk sisteminde zımnen kabul ettiği ve Sultan Fatih’in şahsında Padişah’ın yargılandığı örnekte görüldüğü üzere “yargı bağımsızlığı” ilkesini hukuk metinlerine süreç içerisinde dercetmiştir. Buna ilişkin Tanzimat öncesi ve sonrası pek çok düzenleme yapılmıştır. Bunlar bazen yargının bağımsızlığını güçlendiren yönde olurken bazen de bu bağımsızlığı zedeleyen bir şekilde olmuştur. Yargı mensuplarının mesleğe alınması, özlük hakları, yükselmeleri, yer değiştirmeleri ve görevden alınmaları konularında sık sık değişiklikler yapıldığından adli teşkilatta düzensizlikler meydana gelmiştir. Tanzimat dönemi sonrası yapılan hukuk reformları ile birlikte ortaya çıkan yeni mahkemeler yargı sistemindeki çok başlılığı arttırmıştır. Ticaret mahkemeleri örneğinde görüldüğü üzere, kapitülasyonlar yoluyla yargı bağımsızlığının neredeyse ortadan kalktığı zamanlar bile yaşanmıştır. Çoğu kez dış siyasi baskılar nedeniyle veya içinde bulunulan siyasi ve ekonomik şartlar gerekçe gösterilerek planlanan ve gerekli olan reformlar tam olarak uygulanamamış ya da uygulamada geriye dönmüştür. Yargı sistemindeki bu çok başlılık ve karmaşıklık Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına kadar devam etmiştir.

1921 ve 1924 Anayasaları döneminde de zaman zaman yargı bağımsızlığı güvence altına alınmış, bazı dönemlerde tekrar sınırlamalar getirilmiştir. Yargının güvenilirliğine tarih boyunca zarar veren siyasallaşma, olumlu yönde ilerleyen yargı bağımsızlığının sağlanması sürecini akamete uğratmıştır. İncelenen resmi metinlerden anlaşıldığı üzere, yargı teşkilatında hukuk devletinin bir gereği olan “öngörülebilirlik” ilkesine aykırı birçok düzenleme yapılmıştır. Düzenlemelerin hepsinin detaylı incelenmesi bu makalenin sınırlarını aştığından, yargı bağımsızlığı konusunda başka çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

Elbette yargı mensupları la yüs’el yani sorgulanamaz değildir. Ancak yaptıkları iş ve işlemlerden dolayı hukuka uygun bir biçimde denetlenmek de sağlam bir yargı sisteminin bir gereğidir. Yine, hukuk sistemi içerisinde öngörülebilirlik hayati önem taşıdığından, yargı teşkilatında değişen siyasal şartlara göre değişiklik yapmak, bu vazifenin toplumca kabul edilen kutsiyeti ile de bağdaşmamaktadır. Mademki, adalet devletin temelidir, öyle ise; idarenin hâkimlerin özlük işleri ile ilgili değişiklik yapabilme yetkisini kötüye kullanmasını engelleyebilmek adına hâkimlik teminatının sağlanması ve idarenin elinde bulunan bu yetkinin bağımsız makamların uhdesine verilmesi gereklidir. Bununla birlikte, yargı mensupları da şartlar ne olursa olsun vicdanlı duruşlarından taviz vermemeli ve adalet yolundan sapmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akman M, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı, I. Tertip Düstür'un Tarihi Fihrist ve Dizini", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* (2007 Bahar) 67-224.
- Akman A, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler" *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2019), 431-450.
- Akşin S, *Türkiye Tarihi Cilt 3*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2009.
- Aktaş S, "Hukuk Devleti İdealine Felsefi Bir Bakış", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl 5, Sayı 2020/1
- Aktürk A, "Türkiye'de Hukuk Devleti Anlayışı", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Akyıldız A, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993.
- Akılmaz G, *Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ocak 1995
- Ali Haydar Efendi, "Mehâkim-i Nizâmiye Vezâifinin Takyidi", *Ceride-i Adliye*, S. 1, 5 Kânunuevvel 1325
- Ali Haydar Efendi, *Dürer'ül Hükâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2020, c.4.
- Aliefendioğlu Y, "Türk Anayasa Mahkemesi'nin Hukuk Devleti Anlayışı", *Hukuk Devleti*, Haz. Hayrettin ÖKÇESİZ, Afa Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Atar Y, *Türk Anayasa Hukuku*, Mimoza Yayınları, Konya, 2007.
- Atar F, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İFAV Yay, İstanbul, 2013.
- Avcı M, *Türk Hukuk Tarihi*, Atlas Akademi Yayınları, Konya, 2021.
- Avcı M, "Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği." *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (27), 33-58.
- Aydın M A, *Osmanlı Hukuku*, İsam Yayınları, Ankara, 2020.
- Aydın M A, *Türk Hukuk Tarihi*, 14. Baskı, Beta, İstanbul, 2017.
- Belgesay R, "Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.
- Bilmen Ö N, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1967.
- Bingöl S, *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu*, Eskişehir, 2004.
- Bozkurt G, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- Cin H, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usûlleri*, 150. Yılında Tanzimat, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara (1992) 11-32.
- Çadırcı M, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmiyye'ye Dâir Ceza Kânunnamesi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, (1981-1982) 139-161.
- Dağıstani Ö Z, *Mirat-ı Kanun-ı Esasi*, Haz. Necmettin Azak, BüyüyenAy Yayınları, İstanbul, 2022.
- Demirel F, *Adliye Nezareti*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008
- Demirkol F, *Yargı Bağımsızlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.
- Durhan İ, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler*, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, Sayı:3-4 (2008) 55-111.
- DÜSTUR
- Ekinci E B, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, İstanbul, 2010.
- Ekinci E B, *Ateş İstidâsı*, Filiz Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev.Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

- Fendoğlu H T, Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, Ankara: Yetkin Basımevi, 2010.
- Gedikli F, Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Hukuku, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989.
- Gökmen E, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadılıklarının Sınıfları ve Maaşları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIX-2, 2024
- Görürılmaz M, Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi, Işık Yayınevi, Ankara 2007.
- Gözler K, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.
- Gözler K, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Ekin Yayınları, Bursa, 2012.
- Gözübüyük Ş, ve Sezgin Z, 1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957.
- Günday M, İdare Hukuku, Ankara, 2004.
- İnalçık H, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten, C. 28, S. 112.
- İslamoğlu A, “Osmanlı Devleti’nde Kadılık Kurumunun Tarihsel Gelişimi”. Adalet Dergisi (2019/1-2) 67-84.
- Jennings R, Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, İstanbul, The Isis Press, 1999
- Karal E Z, Osmanlı Tarihi, c. IV-VII, 4.bası, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Karaman H, İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Karataş A V, “Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı Örneği-”, Adalet Dergisi, S. 62-63 (Aralık 2019)
- Karataş A V, Tanzimat Dönemi Osmanlı Yargılama Hukukunda İstinaf, Adalet Yayınevi, Ankara, 2024
- Keskinsoy Ö, Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12/1, 2021.
- Koçak Y, “Türkiye’de Hukuk Devletin Gelişiminde Yargının Yeri.”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish, Volume 9/2 Winter 2014, 961-974.
- Koyuncu N, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, 2012, S. 3
- Koyuncu N, ve Gök Ü, “Türk Hukuk Tarihinde ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş ve Hâkim Yardımcılığı.” Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 1, 2019.
- Köksal O, Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı:9 (1998) 263-285.
- Maverdi, El-Ahkam’us Sultaniye, Çev.Ali Şafak (Bedir Yayınevi, İstanbul, 2018)
- Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, Berna GÜNEN (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- NAİMA, Tarih-i Naima, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, 2007.
- Okumuş E, Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat, İnsan Y., İstanbul 1999.
- Ortaylı İ, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2015.
- Osmanlı’dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Editörler: Ömer Kesikbaş, A.Haluk Kurnaz, Şeref İba, TBMM Kütüphane ve Arşiv Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 2023.
- Özek Ç, “Yargının İdari Denetimi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XLV-XLVII (1-4), 1979-1981.
- Özbudun E, 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.
- Özkorkut N, Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016

Özkorkut N, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış.”,Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (2008) 225-242.

Özkul F, “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, Ankara Barosu Dergisi (2016/3) 201-263.

Postacıoğlu İ, Medeni Usul Hukuku Dersleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975

Rubin A, Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity, Palgrave Macmillan, New York, 2011

Seyitdanlıoğlu M, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), (TTK Yayınları, Ankara, 1996)

Tanör B, Türk-Osmanlı Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Uzunçarşılı İ H, Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara, 1988

Uzunçarşılı İ H, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), no. 245.

İstiklâl Harbi Döneminde Resmî Gazete’de Yayımlanamayan 205 Kanun (14 Temmuz 1337 (1921) - 16 Nisan 1339 (1923) T.C Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Ankara, 2020.

T.C. Resmi Gazete, İlk 100 Sayı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Ankara, 2023, c.1-2

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/571.pdf> s.2369

<https://islamansiklopedisi.org.tr/>